

UNIVERSITETI I EVROPËS JUGLINDORE FAKULTETI JURIDIK

SOUTH EAST EUROPEAN UNIVERSITY FACULTY OF LAË

УНИВЕРЗИТЕТ НА ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПАПРАВЕН ФАКУЛТЕТ

STUDIME POSTDIPLOMATIKE-CIKLI I DYTË

DREJTIMI PENAL

TEZA

“PARANDALIMI I KRIMINALITETI TE FËMIJËVE NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT”

KANDIDATI:

LABINOTA FEJZULAH

MENTORI:

Doc.Dr. BLERTA AHMEDI ARIFI

Tetovë, 2019

Përmbajtja

Hyrja.....	5
Qëllim i hulumtimit.....	7
Metodologjia e punës.....	8
Rëndësia e punimit.....	8
Hipotezat.....	9

KAPITULLI I

1.NOCIONI I DELIKUENCES,KUPTIMI,BURIMET,DISA KARAKTERISTIKA TË DELIKUENCËS SË TË FËMIJËVE

1.1 Nocioni i delikuencës.....	9
1.2 Kuptimi i delikuencës së fëmijëve.....	11
1.3 Burimet e të drejtes penale ndaj fëmijëve.....	14
1.4 Delikuenca e fëmijëve problem i madh shoqëror bashkëkohor.....	15
1.5 Disa veçori personale të kryerësve fëmijë.....	18
1.6 Kuptimi dhe llojet e sanksioneve penale për fëmijë.....	21

KAPITULLI II

2.STRATEGJIA NACIONALE PËR PARANDALIM TË DELIKUENCËS SË TË FËMIJËIT NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT (2010-2020) DHE EFEKTI I SAJ NË PRAKTIKË

2.1 Strategjia Nacionale për parandalim të delikuencës së të Fëmijëve(2010-2020) dhe efekti i saj në praktikë.....	23
--	----

2.2 Sfidat kryesore dhe drejtimet strategjike të Strategjisë.....	25
2.3 Qëllimi i parandalimit special dhe gjeneral i dënimeve për fëmijë.....	29
2.4 Roli i Këshillit shtetëror për parandalimin e delikuencës së fëmijëve.....	32
2.5 Roli i Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës për parandalimin e delikuencës së fëmijëve.....	35
2.6 Roli i Ministrisë së punëve të brendshme për parandalimin e delikuencës së fëmijëve.....	37
2.7 Roli i Ministrisë së punës dhe politikës sociale	39
2.8 Orgaizatrat joqeveritare të cilat kanë realizuar bashkëpunim me Këshillin Shtetëror për parandalimin e delikuencës së fëmijëve.....	42

KAPITULLI III

3 Parandalimi dhe ndërhyrja.....	44
3.1 Modelet e suksesshme të parandalimit të kriminalitetit të fëmijëve.....	44
3.2Ndikimi i disa faktorëve social dhe ekonomik në parandalimin e kriminalitetit të fëmijëve..	46
3.3Familja si faktor në parandalimin e delikuencës së fëmijëve.....	47
3.4 Edukimi si masë parandaluese	48
3.5 Mjedis jetësor dhe shoqëror si ndikim në delikuencë.....	49
3.6 Masat e diversitetit.....	50
3.7 Ndikimi i internetit në delikuencën e fëmijëve.....	51
3.8 Ndikimi i filmit,shtypit dhe televizionit në delikuencën e fëmijëve.....	52
3.9Roli i fesë dhe devijanca e fëmijëve.....	53

KAPITULLI IV

4 QASJE KRAHASIMORE NDAJ DREJTËSISË PENALE PËR FËMIJË TË DISA VENDEVE TË RAJONIT DHE ATYRE EVROPJANE

4.1 Drejtësia penale për fëmijë e Republikës së Shqipërisë.....	54
4.2 Drejtësia penale për fëmijë e Republikës së Kosovës.....	56
Përfundimi.....	58
Literatura e shfrytëzuar.....	59

HYRJA

Me masat e parandalimit të kriminalitetit nënkuptojmë aktivitetet e organeve shtetërore dhe të organeve të tjera të orientuara në pengimin e dukurive negative shoqërore, që prodhojnë pasojë të ndaluara dhe të dëmshme, dhe krijojnë kushte për luftimin e tyre. Diferencimi i masave të parandalimit shoqëror të kriminalitetit zbatohet duke pasur parasysh aspektin e qëllimit të orientimit kriminalistik të shteteve përkatëse (Horvatiq, Cvitanoviq, 1999).

Natyra e llojllojshme e kriminalitetit natyrisht kushtëzon edhe reaksione të ndryshme në pengimin e tij. Lidhur me këtë nuk mund të flasim për metodologjinë universale të implementimit të parandalimit. Disa autorë konsiderojnë se çdo mjedis dhe situatë në të përshtat dhe kërkon masa dhe mënyra të ndryshme të reaksionit ndaj kriminalitetit (koncepti i kameleonit). Diferencimi i masave preventive sipas grupeve kanë të bëjnë me: parandalimin e orientuar në ndryshimin e legjislacionit penal, parandalimin e orientuar në situatat potenciale (vendet e vatrës së krizës), parandalimin e orientuar ndaj kryesit ose grupeve të kryesve, në viktimën ose akterët e situatës në përgjithësi. (Hughes 1998)

Diferencimi diçka më i ngushtë i masave sipas të të njëjtit parim matet sipas: të fëmijëve, personave me pengesa të rënda shpirtërore, vartësve, shtresave marginale (bredhësve, prostitutave, lypsave), recidivistëve, tipave të veçantë të kryerësve duke pasur parasysh specifikumet e grupeve përkatëse të delikteve, të viktimave potencialë të sjelljeve kriminale. (Pease, 1994)

Diferencimi tjetër ka të bëjë me teorinë në të cilën zbatohen masat e parandalimit. Lidhur me këtë, masat ndahen në ato që zbatohen në territorin e gjithëmbarshtëm të shtetit, vetëm në zonat urbane, zonat rurale ose tani të praktikës gjithnjë e më të pranishme të zbatimit në nivelin e bashkësisë lokale në kuptimin më të ngushtë të fjalës (bashkësitë lokale, kuartet). (Horvatiq, Cvitanoviq, 1999)

Duke pasur parasysh natyrën (fenomenologjinë) e veprimeve kriminale me të cilat ka të bëjë parandalimi, më saktësisht në të cilat orientohet parandalimi, i ndajmë në:

parandalimin e delikteve pasurore, të delikteve të dhunës, të delikteve seksuale, të tregtisë jolegale, të keqpërdorimit të drogave, të ekonomisë informale, të kriminalitetit të organizuar, kurse duke pasur parasysh ndërlikueshmërinë evidente formësohen dhe zbatohen masa parandalimi afatshkurtëra, afatmesme dhe afatgjata të kriminalitetit.

Në teoritë bashkëkohore parandalimi është e mundur të ndahet sipas tri qasjeve të ndryshme që korrespondojnë me ndarjen në mbrojtjen primare shëndetësore duke pasur parasysh zonën e veprimit. Kështu mund të flasim për ndarjen në: masa primare, sekondare dhe terciare të parandalimit.¹

¹<https://aab-edu.net/uploads/docs/librat/PARANDALIMI%20I%20KRIMINALITETIT-%20Elmedin%20MURATBEGOVIO.pdf>, fq.26

QËLLIMI I HULUMTIMIT

Qëllimi i hulumtimit të temës “ Parandalimi i kriminalitetit të fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut” synon përcaktimin e udhëzimeve strategjike dhe prioriteteve në parandalimin e delikuencës së fëmijëve duke u mbështetur në “ Strategjinë Nacionale për parandalimin e delikuencës së të fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut(2010-2020).

Qëllimi i parandalimit të kriminalitetit është pengimi i një vargu të tërë të veprimeve të ndryshme kriminale siç janë:deliktet pasurore,deliktet lidhur me drogën,deliktet e dhunës e pastaj,sot për opinionin delikti interesant dhe shumë i shfrytëzuar nga ana mediale i kriminalitetit të organizuar.²

Qëllimi i këtij hulumtimi është të krijojë mjedis të sigurtë për të gjithë fëmijët,me çka nënkupton çasje sistematike për të siguruar përkrahje institucionale,ndërtim të kapaciteteve,reforma ligjore,ndjekje dhe njoftime për shkelje të të drejtave të fëmijëve,ndryshim të qëndrimeve të shoqërisë në përgjithësi dhe personave profesionist të cilët punojnë me fëmije etj.³

Përmes këtij hulumtimi synohet të diagnostifikohen dhe të trajtohen “sjelljet e papranueshme” para se ato të eskalojnë,ose të zhvillohen në forma më të rënda dhe serioze të veprimit,bëhet ndërlidhje me programe preventive të cilët do të mundësojnë që fëmiju të bartë përgjegjësi për vepren e kryer dhe pasojat e vepres, por edhe do të ndihmohet që të mos kryejë më vepër penale.Kjo më së miri arrihet përmes programeve që do të i sigurojnë fëmijut një tretman adekuat gjatë kohës së vuajtjes së sanksionit penal ose para se të dalë nga enti penitensiar.⁴

² E.Muratbegoviq”Parandalimi i kriminalitetit” (Compendium of Crime Prevention and Crime Control),2007,Sarajevë/Prishtinë,fq.7

³ Strategjia Nacionale për parandalimin e delikuencës së të fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut (2010-2020).

⁴ Strategjia Nacionale për parandalimin e delikuencës së të fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut (2010-2020).

METODOLOGJIA E PUNËS

Gjatë këtij hulumtimi janë të përdoren metoda të ndryshme, si:

- Metodologjia *teorike* (Metoda juridike; Metoda historike; Metoda krahasuese; Metoda sociologjike; Metodatat psikologjike dhe logjike.
- Metodologjia *empirike* (Metoda statistikore; Metoda e analizës dhe sintezës;; Metoda e vështimit dhe metoda përshkruese).
- Metodologjia penologjike
- Metodologjia kriminologjike

Hulumtimi do të bazohet në të dhëna nga autorë kompetentë të cilët kanë trajtuar të drejtën penale për fëmijë. Do të respektohen rregullat e shfrytëzimit të njohurive deri tek të cilat do të arrihet.

Kërkimet shkencore janë bërë kryesisht në bibliotekat e vendit.

Rëndësia e punimit

Sjellja kriminale, kundërvajtëse ose sociopatologjike e një pjese të të rinjëve në të gjitha sistemet shoqërore e politike ka një rëndësi dhe trajtim të veçantë nga aspekti i interpretimit zbulimit dhe luftimit të saj.

Qëllimi i parandalimit të kriminalitetit është pengimi i një vargu të tërë të veprimeve të ndryshme kriminale siç janë : deliktet pasurore, deliktet lidhur me drogën, deliktet e dhunës pastaj, sot për opinionin delikti interesant dhe shumë i shfrytëzuar nga ana mediale i kriminalitetit të organizuar.

Gjatë këtij studimi do të fokusohemi në zbulimin e masave sa më efektive dhe më të shpejta për parandalimin e kriminalitetit të fëmijëve , zbulimin e shkallës së rrezikshmërisë së fëmijëve për marrjen me vepra të kundërligjshme.

Luftimi i delikuenës së të miturve ka rëndësi më të madhe se luftimi i kriminalitetit të të rriturve.

Hipotezat

1. Në Republikën e Maqedonisë së Veriut politika parandaluese është treguar e suksesshme dhe ka dhënë rezultate pozitive në arritjen e uljes së numrit të fëmijëve në konflikt me ligjin;
2. Tendencia e rënies së fenomenit të delikuencës së fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut është si rezultat i miratimit dhe zbatimit të Strategjisë së parë nacionale për parandalim të delikuencës së fëmijëve (2010-2020)
3. Bashkëpunimi i institucioneve shtetërore kompetente për parandalimin e delikuencës së fëmijëve është në nivel pozitiv, me përjashtim të bashkëpunimit të organeve të pushtetit lokal

KAPITULLI I

1. Nocioni i delikuencës, kuptimi, burimet, disa karakteristika të delikuencës së fëmijëve, disa veçori personale të kryerësve fëmijë

1.1 Nocioni i delikuencës

Termi **Delikuencë** (Devijim) rrjedh nga fjala latine “*deliquare*” që ka një kuptim shumë të gjerë, me këtë term kuptojmë përgjithësisht shprehjet, sjelljet dhe veprimet e përsëritura të të fëmijëve që bien ndesh me moralin, zakonet dhe ligjet e mjedisit ku jetojnë. Shikuar historikisht delikuenca e të fëmijëve është e vjetër sa edhe vetë njeriu dhe shoqëria. Pra delikuent quhet ai që ka sjellje të përsëritura devijuese, që bën vepra kriminale, duke shkelur kështu normat ligjore në fuqi.⁵

Delikuenca është një dukuri shoqërore komplekse, njohja e plotë e së cilës kërkon një studim shkencor multidisiplinar. Delikuenca gjithmonë ka ekzistuar dhe është shfaqur ku më pak e ku më shumë, varësisht nga ndryshimet në shoqëri dhe në mjedisin ku kanë jetuar të rinjtë. Kjo lloj sjellje (delikumente) e të rinjve nuk paraqitet aty për aty, por ajo fillon më herët të shfaqet por në mënyrë më të lehtë por sjellja asocial fillon që nga mosha e pubertetit 11-14 vjeç. Sjelljet asociale të fëmijëve në këtë moshë janë të shumta dhe të ndryshme. Mënyra e shfaqjes së sjelljeve asocial janë si kryeneçësi, fyerje dhe sharje, rrahje, mosbindje dhe mos durim, vjedhje, ikje nga shtëpia, ikje nga shkolla etj. Në qoftë se në këtë moshë nuk merren masa të duhura për

⁵ <https://sq.ëikipedia.org/ëiki/Delikuenca>

mënjanimin e tyre, ato sjellje kanë rritje të vazhdueshme dhe dalëngadalë do të merr epitelin e “fëmijë delikuent”.⁶

Me nocionin kryes i veprës penale nënkuptojmë kryesit si fëmijë të veprave penale qofshin ata si kryes, bashkëkryerës, nxitës apo ndihmës . Kryerësi fëmijë është personi i cili në kohën e kryerjes së veprës penale i ka pasur 14 vite të plota por nuk i ka mbushur 18 vite. ⁷

⁶ <https://sq.ëikipedia.org/ëiki/Delikuenca>

⁷ <https://sq.ëikipedia.org/ëiki/Delikuenca>

1.2 Kuptimi i delikuencës së fëmijëve

Delikuenca e fëmijëve në shikimin e saj elementar paraqitet nëpërmjet formave konkrete të sjelljeve individuale si dukuri individuale apo dukuri personale , dhe i përmban të gjitha cilësitë e sjelljeve njerëzore. Megjithatë , është e nevojshme që të ndalemi më shumë në shtjellimin e kuptimit dhe paraqitjen e termit delikuencë e fëmijëve.

Në literaturën kriminologjike dhe juridiko-penale hasim një numër bukur të madh të përkufizimeve të kuptimit të delikuencës së të fëmijëve. Shikuar më gjërë , gati se nuk ekziston lëmë në të cilën ndeshen kaq kuptime dhe konfuzione terminologjike gjë që tregon se kjo problematikë ka nevojë që në mënyrë shkencore të ndriçohet.

Me kriminalitet të fëmijëve kuptojmë tërësinë e sjelljeve kriminale të kryera nga persona që kanë mbushur moshën 14 vjeçare dhe , nuk janë më të vjetër se 18 vjet.⁸

Duhet theksuar se çdo vend I ka konceptet e veta specifike të nocionit të sjelljeve sociopatologjike të të fëmijëve dhe kufirin e ndryshëm të moshave.

Në literaturë mendohet se ligji i parë mbi delikuencën e të fëmijëve është sjellur në SHBA në shtetin Ilionis(v.1899),ku më pas pasoi nxjerrja e ligjeve të posaçme edhe në shtetet tjera.

Konventa për të drejtat e fëmijës i definon si fëmijë të gjithë qeniet njerëzore nën moshën tetëmbëdhjetë vjeç.me përjashtim të rasteve kur ligjet nacionale njohin një moshë më të hershme madhore.⁹

Sipas Kodit penal te Republikës së Maqedonisë së Veriut persona të fëmijë konsiderohen personat prej moshës 14 deri në moshën 18 vjeçare,me një nëndarje persona të fëmijë të rinj prej moshës 14-16 vjet dhe persona të fëmijë të rinj prej moshës 16-18 vjet.¹⁰

⁸ Ismail Zejneli"Delikuenca e të miturve" Tetovë/Prishtinë 2018,fq18

⁹ Ismail Zejneli"Delikuenca e të miturve" Tetovë/Prishtinë 2018,fq18

-Fëmijë është çdo person nën moshën 18 vjet,

Fëmijë në rrezik konsiderohet çdo fëmijë i cili ka mbushur **shtatë vjet** por nuk i ka mbushur 18 vjet,i cili ka paaftesi fizike apo mentale,një viktimë e dhunës në familje,jo i edukuar dhe socialisht jo i favorizuar,i cili është në atë gjendje sa që është e vështirë ose e pamundur realizimi i funksionit edukues të prindërve,kujdestarëve,që nuk janë të përfshirë në sistemin edukues,që janë të dhënë pas lëmoshës apo prostitucionit,i cili përdor droga dhe substanca tjera psikotropike apo alkool,dhe për shkak të këtyre kushteve mund të vijë në kontakt me ligjin si viktimë ose si dëshmitarë i një veprimi që me ligj është e paraparë si kundërvajtje ose si veper penale.

Fëmijë në rrezik deri në 14 vjet , konsiderohet çdo fëmijë i cili në kohën e kryerjes së veprimit që me ligj është e përcaktuar si vepër penale për të cilën është paraparë dënimi me të holla apo dënim me burg mbi tre vjet , apo veprim që me ligj është përcaktuar si vepër kundërvajtëse nëse i ka mbush shtatë,por nuk i ka mbushur 14 vjet.

Fëmijë në rrezik prej 14 vjet-18 vjet ,konsiderohet çdo fëmijë i cili në kohën e kryerjes së veprimit që me ligj është e përcaktuar si vepër penale për të cilën është paraparë dënimi me të holla apo dënim me burg mbi tre vjet,apo veprim që me ligj është përcaktuar si vepër kundërvajtëse,nëse i ka mbush 14 vjet,por nuk i ka mbushur 18 vjet.

Fëmijë në konflikt me ligjin prej 14vjet-16 vjet , konsiderohet çdo fëmijë i cili në kohën e kryerjes së veprimit që me ligj është e përcaktuar si vepër penale për të cilën është paraparë dënim me burg mbi tre vjet nëse i ka mbushur 14 vjet, por nuk i ka mbushur 16 vjet.

Fëmijë në konflikt me ligjin prej mbi 16 vjet , konsiderohet çdo fëmijë i cili në kohën e kryerjes së veprimit që me ligj është përcaktuar si vepër penale për të cilën është paraparë dënim me burg mbi tre vjet nëse i ka mbushur 16 vjet,por nuk i ka mbushur 18 vjet.

¹⁰ Kodi penal I RM-së,Shkup,1996

Fëmijë viktimë konsiderohet çdo fëmijë derinë 18 vjet , të cilët kanë pësuar dëmtime, përfshirë ato fizike dhe mentale, vuajtje emocionale, humbje materiale apo dëmtime tjera, rrezikimi i të drejtat, si rezultat i pasojave të kryerjes se veprimeve që me ligj është e përcaktuar si veper penale.

Madhor I ri -personi i cili në kohën e gjykimit për veprimet e kryerjes së veprës që më ligj është e përcaktur si vepër penale i ka mbushur 18 vjet por nuk i ka mbushur 21 vjet.

Mosha minimale e përgjegjesisë penale-është mosha 14 vjeç në rastet e kryerjes së një krimi dhe mosha 16 vjeç në rastin e kryerjes së një kundervajtjeje penale të parashikuar nga Kodi Penal.¹¹

¹¹ Ligji mbi drejtësinë për fëmijë i Republikës së Maqedonisë së Veriut, (Gazeta Zyrtare nr.143, 2013)

1.3 Burimet e të drejtës penale për fëmijë

Në vazhdim do të paraqiten burimet e brendshme të së drejtës penale për fëmijë në Republikën e Maqedonisë së Veriut. Këto burime ndahen në kryesore dhe sekondare/plotësuese

➤ **Burimet kryesore të brendshme** të së drejtës penale për fëmijë janë:

- Kushtetuta e Republikës së Maqedonisë së Veriut (Gazeta zyrtare e R.M nr.02/2006,57/2010 dhe 170/2013).

➤ **Burime plotësuese të brendshme** të kësaj dege të së drejtës janë:

- Kodi penal i Republikës së Maqedonisë së Veriut (Gazeta zyrtare e R.M.V nr.37/1996,80/1999,4/2002,43/2003,19/2004,81/2005,60/2006,73/2006,7/2008,139/2008,114/2009,114/2009,51/2011,135/2011,185/2011,142/2012,166/2012,55/2013,82/2013,14/2014,27/2014,28/2014,41/2014,115/2014,132/2014,160/2014 dhe 199/2014):
- Ligji për procedurën penale (Gazeta zyrtare e R.M.V nr.150/2010 dhe 100/2012) dhe
- Deklarata për mbrojtjen e të drejtave të fëmijës (e ratifikuar në vitin 2003), si dhe ligje të tjera.¹²

¹²Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi "Delikuenca e të miturve" (Ligjërata të autorizuar) Tetovë, 2019, fq.10

1.4 Delikuenca e të fëmijëve problem i madh i shoqërisë bashkëkohore

Me delikuencë të të fëmijëve nënkuptojmë sjelljet antishoqërore dhe antiligjore të personave të moshës së fëmijë.

Sjelljet kriminale në përgjithësi si dhe aktivitet kriminale dhe devijante të të fëmijëve e kanë përcjellë çdo shoqëri.

Karakteristikë themelore e delikuencës së të fëmijëve në shoqërinë bashkëkohore është se ajo gjendet në rritje të perhershme dhe se manifestohet me forma të paraqitjes që janë mjaft të rrezikshme , për cka edhe delikuenca e të fëmijëve sot është një preokupim i madh në shumë vende. Kjo ka të bëjë në rend të parë me studimin dhe analizën e shkaqeve dhe të burimeve të cilat sjellin deri te delikuenca e të fëmijëve në njërën anë si dhe në anën tjetër vërehet një përpjekje dhe angazhim për gjetjen e metodave , mjeteve dhe mënyrave me të pershtatshme për pengimin e saj.¹³

Mendohet se shkaqet e delikuencës së të fëmijëve janë të ngjashme me shkaqet e delikuencës së të rriturve , mirëpo në literaturë theksohen disa faktorë që deri diku janë më tipik për këtë moshë të delikuentëve.¹⁴

Nësë sot është e pakontestueshme se krimi është problem themelor i shoqërisë moderne dhe cënim më i rëndë i kualitetit të jetës së njeriut , është e pakontestueshme se në fenomenologjinë e tij , delikuenca e fëmijëve e ka kuptim të shkallës së parë .Bëhet fjalë për sferë të krimit specifik në rradhë të parë për shkak të kryerësve të saj , të fëmijëve të cilët nuk janë kriminel të vegjël , kurse sjellja e tyre delikuede dhe përgjigja për të nuk mund të

¹³ Ragip Halili "Kriminologjia,Prishtinë.2016.fq 224

¹⁴ Po aty

krahasohen me konceptet klasike kriminalo-politike dhe konceptet penalo-juridike për çrrënjosjen e krimit të të rriturve.

Gjatë tërë historisë së njerëzimit , kjo kategori e kryerësve të veprave penale në të drejtën penale ka pasur trajtim të posaçëm, është trajtuar ndryshe nga personat e rritur , një trajtim më të butë edhe më të privilegjuar.

Shoqëria ka herë i ka kushtuar kujdes sjelljeve të të fëmijëve. Shikuar historikisht , kjo dukuri ka qenë prezente në çdo shoqëri. Është me interes të përmenden mendimet e filozofit grek Sokratit i cili qysh atëherë ka konstatuar se fëmijët tani dëshirojnë luks , se ata kanë sjellje të dobëta ndaj më të vjetërve dhe më shumë dëshirojnë të flasin se sa të mësojnë , fëmijët tanë nuk ngriten kur hyjnë më të vjetrit në dhomë. Me përparimin e shoqërisë edhe sjelljet e pa pranueshme shoqërore të të fëmijëve pësuan ndryshime dhe modifikime të caktuara si në planin e fenomenit të paraqitjes ashtu edhe në aspektin e kushteve dhe shkaqeve të cilat i shkaktojnë.¹⁵

Në krahasim me kriminalitetin e të rriturve për sa i përket formave të kryerjes dhe dëmeve të shkaktuara , delikuenca e të fëmijëve është më e vogël nëse kemi parasysh faktin se shumë vepra penale , të fëmijëit i kryejnë rastësisht pa plan dhe pa organizim paraprak me persona tjerë, mirëpo kjo nuk domethënë se të fëmijëit nuk kryejnë edhe vepra penale të rënda si psh: vjedhjet, vrasjet, etj.

Kështu psh., sipas Kaiserit- të fëmijëit më së shumti kryejnë vepra penale kundër pasurisë dhe vepra penale të delikteve në trafikun rrugor, ofendimet, prishja e rendit shtëpiak, dhunimet, dëmtimet e sendeve dhe para se gjithash narkodilerët tregojnë një shkallë të lartë të rritjes.

Edhe sot, çdo shoqëri njerëzore e organizuar si shtet nëpërmjet institucioneve të ndryshme (familjes, shkollës, organeve të entit social, medimeve, etj.) ndërmerr masa preventive me të cilat synon të pengojë kryerjen e veprave penale. Nuk ka dyshim se procesi i tillë i reagimit

¹⁵ Ismail Zejnli "Delikuenca e të miturve" Tetovë-Prishtinë 2018. fq 14.

ndaj kriminalitetit është proces kompleks dhe i ndërlikuar por, i domosdoshëm. Megjithatë ,nuk duhet pritur që procesi edukativ-preventiv, sado i rëndësishëm që është, të sjellë deri te pengimi dhe zhdukja e plotë e kriminalitetit. Në këtë drejtim, është domosdoshmëri që shteti të angazhohet edhe në aspektin tjetër-në aspektin “represiv” të reagimit ndaj kriminalitetit.

Idetë e para dhe, pak a shumë ,më të sistemuara mbi kriminalitetin dhe shkaqet e tij gjenden në punimet dhe traktatet filozofike të filozofëve grekë. Në traktatet dhe punimet e këtyre filzofëve, hasen ide dhe mendime mbi kriminalitetin, shkaqet e tij dhe qëllimet e ndëshkimit. Disa prej këtyre filozofëve janë angazhuar për eliminimin e dënimeve të ashpra ndaj kryerësve të veprave penale. Për këtë arsye, në literaturën kriminologjike, këto ide dhe mendime të këtyre filozofëve trajtohen si përpjekje të para për hulumtimin dhe shqyrtimin e shkaqeve të kriminalitetit. Në literaturën kriminologjike si nismëtarë të ideve mbi studimin dhe hulumtimin shkencor të kriminalitetit merren filozofët e njohur grek Platoni dhe Aristoteli.¹⁶

¹⁶ Ismail Zejneli “Delikuenca e të miturve” Tetovë’Prishtinë 2018.fq 14.

1.5. Disa veçori personale të kryerësve si fëmijë

1.5.1 Mosha e delikuentëve fëmijë

Në përgjithësi është pranuar se në vendet ku ka probleme të mirërritjes dhe edukimit të fëmijëve, të mungesës së rendit dhe stabilitetit politik dhe ekonomik, mundësitë e përfshirjes në krim në mosha të hershme janë të mëdha.¹⁷

Legjislacioni penal i Republikës së Maqedonisë së Veriut varësisht prej moshës, të fëmijët i ndanë në disa grupe:

Së pari i veçon fëmijët deri në moshën 14-vjeçare, përkatësisht ndaj kategorisë së personave, të cilët në kohën e kryerjes së veprës penale, nuk i kanë mbushur 14-vjet dhe, ndaj tyre nuk mund të shqiptohet kurrfarë sanksioni penal. Këta persona, në të drejtën penale quhen fëmijë. Në të drejtën penale persona të fëmijë konsiderohen prej moshës 14-16 vjeç. Mirëpo, edhe në këtë ndarje kemi edhe një nëndarje, ku mosha e fëmijë ndahet në të fëmijë të rinjë që përfshinë moshën prej 14-18 vjeç, dhe të fëmijë të rritur që përfshinë moshën prej 16-18 vjeç.¹⁸

Kërkimet kriminologjike lidhur me dukurinë e kriminalitetit kundër pasurisë dhe pjesëmarrjen e personave të fëmijë, të rinj dhe fëmijëve tregojnë se rastet janë të shumta. Sipas kërkimeve kriminologjike, fëmijët dhe të rriturit marrin pjesë në 45,7% të rasteve të paraqitura për këto krime. Te disa raste, pjesëmarrja e tyre është më e madhe, p.sh; te krimet e vjedhjeve të zakonshme, vjedhjes së imta, vjedhjes nëpër shitore, vjedhjes së automobilave ajo arrinë deri në 50%. Mosha më e vjetër e kryerësve të këtyre veprimeve sillet prej 20-25 vjet.¹⁹

¹⁷ V. Hysi "Kriminologjia" Tiranë, 2005, fq. 123

¹⁸ Po aty

¹⁹ R. Halili "Kriminologjia" Prishtinë, 2016, fq. 211

Për qëllime të përgjegjësisë penale për krimet, konsiderohet i fëmijë, personi i cili ka mbushur moshën 14 vjeç, por jo 18 vjeç në kohën e kryerjes së krimit. Për qëllime të përgjegjësisë për kundërvajtjet penale konsiderohet i fëmijë personi i cili ka mbushur moshën 16 vjeç, por jo 18 vjeç në kohën e kryerjes së kundërvajtjes penale.

Në rastin kur mosha e personit është e pamundur të përcaktohet saktë, por ka arsye të besohet se është i fëmijë, ai konsiderohet i tillë, në kuptim të këtij Kodi, derisa të përcaktohet mosha e tij.²⁰

1.5.2 Gjinia

Karakteristikë e delikuencës së të fëmijëve është se me kriminalitet merren si meshkujt ashtu edhe femrat. Shënimet statistikore gati në të gjitha vendet e botës tregojnë se po rritet pjesëmarrja e femrave të fëmijë në kryerjen e aktiviteteve të ndryshme kriminale, siç është marrja me prostitucion, marrja me bixhoz, kontrabanda me drogë dhe forma të reja të sjelljes së rrezikshme kriminale.

Pjesëmarrja e femrave në kryerjen e këtyre krimeve sillet në lartësi afër 10% të të gjitha personave të dënuar.²¹

1.5.3 Nacionaliteti

Kriminaliteti është prezent në të gjitha shoqëritë, dhe delikte kryejnë pjesëtarët e të gjitha nacionaliteteve pa përjashtim.

Nëse shikojmë të dhënat statistikore për periudhën 2001, në Republikën e Maqedonisë së Veriut prej gjithsej 1446 kryerësve të veprave penale, përkatësia nacionale e tyre ka pasur këtë strukturë: 876 kryerës janë deklaruar Maqedonas prej të cilave 24 femra; 248 kryerës janë deklaruar Shqipëtar prej të cilëve 1 femër; 205 janë deklaruar Romë prej të cilëve 10 femra; 62 janë deklaruar Turq; 15 janë deklaruar Serb prej të cilëve 1 femër; 39 të tjerë dhe 1 i panjohur.

²⁰ Kodi i drejtësisë penale për të mitur i R. Shqipërisë

²¹ Ragip Halili "Kriminologjia" Prishtinë, 2008, fq. 209

Nga të dhëna të këtilla statistikore rezulton që gjatë vitit trajtues numri më i madh i kryerësve të fëmijë në Republikën e Maqedonisë së Veriut janë deklaruar të përkatësisë Maqedonase.²²

1.5.4 Regjioni

Kriminaliteti mund të studiohet në raport me vendin e kryerjes së tij, ai është i përhapur sikurse në vendet rurale poashtu edhe në vendet urbane, mirëpo kriminaliteti është i përhapur më shumë në zonat urbane se sa në ato rurale. Kriminaliteti në zonat rurale ka specifikat e veta që e dallojnë nga ai i zonave urbane, si p.sh: krimet kundër jetës dhe shëndetit janë më të përhapura në zonat rurale, ndërsa krimi financiar, krimi i organizuar janë më të përhapura në zonat urbane.²³

Personaliteti i të fëmijëit reciprokisht është i lidhur me ambientin ku ai jeton, zhvillohet dhe formësohet.

Sipas disa autorëve vendi i kryerjes së veprës penale ka rëndësi të madhe për të përcaktuar se në cilin regjion të fëmijëit kanë kryer më së shumti vepra penale²⁴

²² Ismail Zejneli "Delikuenca e të miturve" Tetovë/Prishtinë 2018, fq 121

²³ V. Hysi "Kriminologjia" Tiranë, 2005, fq 123

²⁴ Ismail Zejneli "Delikuenca e të miturve" Tetovë/Prishtinë 2018, fq 124

1.6 Kuptimi dhe llojet e sanksioneve penale për fëmijë

Sanksionet penale për fëmijët kryerës të veprave penale, paraqesin tërësinë e masave repressive të cilat përbëhen me privimin e ndonjë të drejte, lirie apo të mire të caktuar të fëmiut të përgjegjshëm penalisht. Këto sanksione penale parashihen në Ligjin mbi drejtësinë e fëmijëve dhe të njëjtit mund të shqiptohen vetëm nga ana e gjykatave kompetente në procedurë gjyqësore në pajtim me këtë ligj dhe ligje të tjera që rregullojnë çështje mbi zhvillimin e procedurës penale ndaj fëmiut (si LPP, Ligji mbi gjykatat etj.). Sanksionet penale për fëmijë mund të i'u shqiptohen fëmijëve të grupmoshave prej 14 deri 18 vjet, të shpallur fajtorë për kryerje të veprës penale.

Qëllimi i sanksioneve penale për fëmijë është në radhë të parë edukimi i fëmijëve, risocializimi dhe mbrojtja e interesave të tyre, respektivisht preventiva e delikuencës së fëmijëve (special dhe gjenerale). Sanksionet penale (në përgjithësi, për fëmijë edhe madhorë) në sistemin bashkëkohor të ndëshkimit kanë karakter dualist. Kjo do të thotë se ndaj kryerësve të veprave penale mund të shqiptohen dhe ekzekutohen edhe dënimet dhe zëvendësimet e tyre p.sh. dënimi me ose sanksionet e tjera të tipit të mbrojtjes të cilat kanë karakter preventim. Ky karakter dualist shifet edhe në mundësinë e aplikimit dhe seleksionimit të masave të ndryshme, si dënimeve plotësuese ose masave edukuese korrektive.²⁵

Kapitulli i katërt i pjesës së tretë të Ligjit mbi drejtësinë për fëmijë (2013) i emërtuar **Sanksione për vepra penale dhe kundërvajtëse** përcakton kushtet për shqiptimin e këtyre masave repressive ndaj fëmijëve, qëllimin si dhe llojet e tyre.

²⁵ Ragip Halili "Penologjia" Prishtinë, 2010, fq69

Fëmiut prej moshës **14 deri në 16** vjet për veprime të cilat me ligj parashihen si vepra penale mund t'i shqiptohen vetëm **masa edukuese**²⁶. Ndërkaq, fëmiut prej moshës **16 deri në 18** vjet për veprime të cilat me ligj parashihen si vepra penale mund t'i shqiptohen masa edukuese, e me përjashtim mund t'i shqiptohen **dënim** ose **masë alternative**.²⁷ Qëllimi i masave edukuese, dënimeve, masave alternative dhe i sanksioneve kundërvajtëse është që përmes dhënies së mbrojtjes dhe ndihmës fëmijëve, me kryerjen e mbykëqyrjes mbi ta, me aftësimin e tyre profesional, me zhvillimin e tyre personal të përgjegjësisë, të sigurohet edukimi, riedukimi dhe zhvillimi i drejtë i tyre.²⁸

Ndaj fëmijëve në ndeshje me ligjin mund të shqiptohen këto lloje të sanksioneve penale (n.34):

- Masa edukuese ;
- Dënime ;
- Masa alternative dhe
- Masa siguruese.

Prof. Dr. Kambovski gjatë trajtimit të **kufijëve të moshës së fëmijësisë** në librin e tij “ E drejta penale – pjesa e përgjithshme” , vlerëson se ato paraqiten si themel për statusin e ndryshueshëm penalo-juridik të të fëmijëve. Pyetja që ai ngrit është nëse ky është kriteriumi më i mirë?, e që paraqet me përgjigje të dyshimtë, kjo sepse : **E para** , zhvillimi i personalitetit të të fëmijëve është proces evolutiv në të cilin kalojnë prej një moshe në tjetrën dhe nuk shprehen si kalim i kapërcyeshëm, por si pjekuri e vazhdueshme në kuptimin psikologjik, të karakterit emocional. **Aspekti i dytë** sipas Prof. Dr. Kambovski, e hap pyetjen për përqindjen të cilën e imponon vendosja lineare e kufijëve për moshën , kjo sepse nuk zhvillohen të gjithë të fëmijët në mënyrë të njejtë dhe të drejtë, por përkundrazi ekzistojnë dallime të mëdha në zhvillimin e personalitetit, kështu që disa të fëmijë piqen dhe aftësohen për jetë më heret prej përqindjes të cilën e imponon mosha, ndërsa të tjerët vonohen në zhvillimin e tillë.²⁹

²⁶ Ligjit mbi drejtësinë për fëmijë (2013) n.34, p.1

²⁷ Ligjit mbi drejtësinë për fëmijë (2013) n.34, p.2

²⁸ Ligjit mbi drejtësinë për fëmijë (2013) n.35

²⁹ Kambovski “E drejta penale”, 2007, fq.605

KAPITULLI II

2. STRATEGJIA NACIONALE PËR PARANDALIM TË DELIKUENCËS SË TË FËMIJËIT NË REPUBLIKËN E MAQEDONISË SË VERIUT

2.1. Strategjia Nacionale për parandalim të delikuencës së të fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut (2010-2020) dhe efekti i saj në praktikë

Strategjia Nacionale për Parandalim të Delikuencës së të Fëmijëve (2010-2020) është strategjia e parë në Republikën e Maqedonisë së Veriut që synon përcaktimin e udhëzimeve strategjike dhe prioriteteve në parandalimin e delikuencës së fëmijëve, e cila është miratuar nga Këshilli shtetëror për parandalimin e delikuencës së fëmijëve.³⁰ Kjo Strategji Nacionale është rezultat nga Ligji për drejtësinë e të fëmijëve i Republikës së Maqedonisë (2007) dhe nga detyrimi që ajo të sillet nga Këshilli Shtetëror për parandalim të delikuencës së të fëmijëve, sipas n. 145,p.1 të këtij ligji.

Më 7 dhjetor 2010, Këshilli i Shtetit miratoi Strategjinë Nacionale për Parandalimin e Delikuencës së të Fëmijëve. Strategjia i referohet periudhës 2011-2020 dhe synon të përcaktojë udhëzimet strategjike dhe prioritetet për parandalimin e delikuencës së fëmijëve.

Pjesë përbërëse të kësaj Strategjie janë:

- Parimet udhëzuese; Qëllimet e Strategjisë; Parandalimi i delikuencës së fëmijëve: Faktorët e rrezikut dhe mbrojtës; Sfidat kryesore dhe drejtimet strategjike: Preventiva primare, sekondare

³⁰ Strategjia për parandalim, fq 9

dhe ajo terciare; Ndjekja dhe mbledhja e informacioneve; Korniza normative; Resurset për realizim të Strategjisë; Aneksi 1 – Analizë e situatës së gjendjes së delikuencës së fëmijëve në Republikën e Maqedonisë; Aneksi 2 – Terminologjia e përdorur. Sfidat kryesore dhe udhëzimet strategjike të identifikuara në këtë Strategji i referohen Parandalimit primar, sekondar dhe terciar. Në fakt, objektivat e kësaj Strategjie janë vendosja e programeve për parandalimin e delikuencës së fëmijëve, koordinimi, organizimi dhe qasja multidisiplinare ndaj kësaj problematike, vlerësimin dhe llogarritjen e faktorëve që e rrisin delikuencën e fëmijëve, si dhe bashkëpunimi intensiv ndërkombëtar në fushën e parandalimit të delikuencës së fëmijëve.³¹

Gjatë hartimit të kësaj Strategjie, veçanërisht i'u është kushtuar rëndësi katër parimeve themelore të cilat burojnë nga Konventa për të drejtat e fëmijëve:

- Me këtë Strategji parashihen masa për të siguruar se të gjithë fëmijët në konflikt me ligjin apo ata në rrezik do të trajtohen në mënyrë të barabartë, pra, në këtë rast garantohet parimi i mosdiskriminimit si dhe promovohet barazia;
- Rëndësi primare ka interesi më i mirë i fëmijut;
- E drejta e jetës dhe zhvillimi duhet të merren parasyshë me qëllim të zhvillimit të politikave efikase dhe programeve preventive për delikuencën e fëmijëve;
- E drejta e fëmijut për shprehje të lirë të mendimit për të gjitha pyetjet të cilat ndikojnë tek fëmiju.

³¹Golomeova, 2013, fq.46

2.2 Sfidat kryesore dhe drejtimet strategjike të Strategjisë

Rrjedhat shoqëro-ekonomike në Republikën e Maqedonisë së Veriut të cilat vazhdimisht emërtohen si efekte të tranzicionit padyshim se gjatë po zgjasin dhe ndikojnë tek jeta e njerëzve, e veçanërisht tek fëmijët. Nevoja për të siguruar ambiente “normale” apo stabile deri në një shkallë të caktuar për një zhvillim të mirë të fëmijëve është poashtu prezente gjatë tërë kohës. Preventiva paraqitet si një nga modelet i cili në afat të gjatë do të trajtonte apo do t’i neutralizonte efektet negative të këtyre proceseve.³² Në Republikën e Maqedonisë edhe pse nuk mund të thuhet se deri para se të miratohej kjo Strategji nuk kishte ekzistuar preventiva e delikuencës së fëmijëve, përsëri programe strategjike të cilat do të analizonin faktorët e rrezikut dhe mekanizmat mbrojtës, resurset dhe kapacitetet që ato të adresohen në të tre nivelet e preventivës, nuk kanë qenë mjaftueshëm të zhvilluara. Sfidat kryesore dhe drejtimet strategjike të cilat janë identifikuar me këtë Strategji kanë të bëjnë me preventivën primare, sekondare dhe atë terciere. Dy fusha plotësuese të cilat janë identifikuar si sfidë dhe për të cilat janë paraparë drejtime të duhura janë koordinimi dhe mbledhja e të dhënave. Këto dy sfera kanë të bëjnë me të tri nivelet e preventivës.³³

Preventiva primare- ka për qëllim të trajtojë kushtet e përgjithshme në të cilat jetojnë fëmijët dhe familjet. Përmes kësaj preventive targetohen shkaqet apo faktorët ende para se fëmijët të bëhen pjesë e delikuencës. Qëllimi i kësaj forme të preventivës është të krijojë mjedis të sigurtë për të gjithë fëmijët, me ç’ka nënkupton qasje sistematike për të siguruar përkrahje institucionale, ndërtim të kapaciteteve, reforma ligjore, ndjekje dhe njoftime për shkelje të të

³² Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi “Delikuenca e të miturve”(Ligjërata të autorizuara)Tetovë 2019.fq 95

³³ Po aty

drejtave të fëmijëve, ndryshim të qëndrimeve të shoqërisë në përgjithësi dhe personave profesionistë të cilët punojnë me fëmijët etj.

Në kuadër të preventivës primare, janë të identifikuara këto sfida :

- Nevoja për rritjen e numrit të fëmijëve në aktivitetet arsimore parashkollore;
- Nevoja për identifikimin dhe zhvillimin e programeve punuese me prindër, veçanërisht familje nga mjedise ekonomike të varfëra;
- Nevoja për trupa aktiv dhe efikas dhe këshilla prindëror nëpër shkolla ku do të flitet për problemet me të cilat ballafaqohen fëmijët;
- Nevoja për zhvillim të programeve për aktivitete pas-shkollore (si ndihma e fëmijëve në lëndë të cilat kanë ngecur/ kanë vështirësi, apo menaxhimi i dobishëm i kohës së lirë)
- Nevoja për forcimin e njoftimit për të drejtat e fëmijëve etj. Strategjia jep udhëzime/drejttime të përgjithshme për procesin e socializimit në kuadër të familjes, sistemit arsimor, shëndetësisë, masave që duhet t'i ndërmer bashkësia si dhe ngritja e vetëdijes publike tek qytetarët .³⁴

Preventiva sekondare – Nëpërmjet kësaj preventive synohen fëmijët dhe të fëmijët të cilët janë në rrezik për të kryer vepër penale ose fëmijët të cilët kanë kryer vepër penale por nuk kanë përgjegjësi penale. Pra, bëhet fjalë për identifikim të hershëm të fëmijëve në rrezik ose parashikim të fëmijëve dhe familjeve potenciale në rrezik. Përmes saj synohet të diagnostikohen dhe të trajtohen “sjelljet e papranueshme” para se ato të eskalojnë, ose të zhvillohen në forma më të rënda dhe serioze të veprimit. Qëllimi është që fëmijët të ndalohen së vazhduari asaj rruge. Shumë shpesh këta fëmijë u janë të njohur policisë dhe qendrave për punës sociale dhe shpesh këta fëmijë vijnë nga bashkësi të marginalizuara apo grupe të tjera të shoqërisë.

Në kuadër të preventivës sekondare, janë identifikuar këto sfida:

³⁴Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi “Delikuenca e të miturve”(Ligjërata të autorizuara)Tetovë 2019. Fq95

- Nevoja për zhvillim të programeve dhe politikave për parandalim të delikuençës, të cilat do të jenë të afta për nevojat e fëmijëve nga grupe të ndryshme, posaçërisht nga bashkësia romë dhe programe sensitive gjinore të cilat do ti kishin nxjerrur në pah nevojat e personave të gjinisë femërore;
- Identifikim i fëmijëve dhe familjeve në rrezik;
- Numri i pamjaftueshëm i personave të punësuar në Qendrën për punë sociale;
- Mungesë e resurseve për punë aktive në terren, vizita shtëpiake, këshillime të duhura dhe në kohë, përkrahje të familjeve;
- Nevoja për forcim të trajnimeve për personelin, posaçërisht të rinjve të punësuar nëpër institucione;
- Mungesa e një plani strategjik të detajuar dhe programe për parandalim të delikuençës së fëmijëve në kuadër të sektorit policor për preventivë etj.

Në kuadër të preventivës sekondare, Strategjia jep Udhëzime strategjike për: Arsimin, shëndetësinë, qendrat për punë sociale, policinë dhe bashkësitë lokale.³⁵

Preventiva terciere – Nëpërmjet kësaj preventive bëhet ndërlidhje me programe preventive të cilat do të mundësojnë që fëmiu të bartë përgjegjësi për veprën e kryer dhe për pasojat e veprës, por edhe do të ndihmohet që të mos kryejë më veprë penale. Kjo më së miri arrihet përmes programeve që do t'i sigurojnë fëmiut një tretman adekuat gjatë kohës së vuajtjes së sanksionit penal ose para se të dalë nga enti penitenciar. Këto programe do ti ofrojnë fëmiut ndihmë afatgjate post-penale, me qëllim të riintegrit në shoqëri. Poashtu institute të preventivës terciere janë masat alternative, veçanërisht mbikqyrja e mbrojtur tek dënimi me kusht me mbikqyrje të përforcuar, puna në dobi të përgjithshme dhe mediacioni

. Në kuadër të preventivës terciere janë identifikuar sfidat në këto sfera:

- Forcimi i rolit mbrojtës të Qendrave për punë sociale;

³⁵ Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi “Delikuenca e të miturve”(Ligjërata të autorizuara)Tetovë 2019. Fq95

- Nevoja për zhvillim të mekanizmave/instrumentave të standardizuara për vlerësim të shëndetit mental dhe fizik të fëmijëve të cilët janë pjesë e sistemit të drejtësisë për fëmijë, më saktësisht të cilët qëndrojnë në entet për fëmijë në kuadër të Ministrisë së Drejtësisë dhe Ministrisë për Punë dhe Politikë Sociale;
- Nevoja për zhvillim të programeve punuese me grupe të veçanta të fëmijëve kryerës të veprave penale;
- Zhvillim i programeve për ndjekje dhe mbështetje të fëmijëve pas lëshimit të institucioneve ndëshkuese-përmirësuese, respektivisht institucioneve edukuese-përmirësuese.
- Vendosja dhe zhvillimi i lidhjes efikase me bashkësinë e biznesit, e cila do të kontribuonte në sigurimin e punësimeve si pjesë e procesit të integritetit;
- Zbatimi i mundësive të masave të diversitetit si opcion për shmangje nga procedura formale: Ndërmjetësimi, pajtimi dhe mediacioni;
- Zbatimi i masave alternative dhe zhvillimi i resurseve, si dhe forcimim i institutit të mbikqyrjes së përforcuar tek dënimi me kusht dhe puna në dobi të përgjithshme.

Udhëzimet strategjike në këtë nivel të preventivës Strategjia i jep në drejtim të masave alternative dhe mediacionit, kujdesit dhe shërbimeve institucionale, kujdesit dhe shërbimeve pas daljes nga enti si dhe në drejtim të shëndetësisë .³⁶

³⁶ Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi “Delikuenca e të fëmijëve”(Ligjërata të autorizuara)Tetovë 2019.fq.97

2.3 Qëllimi i parandalimit special dhe gjeneral i dënimeve për fëmijë

Qëllimi parandalues i dënimeve në përgjithësi, duke mos i përjashtuar edhe dënimet që mund të i'u shqiptohen fëmijëve, fokusohet në dy aspekte: Në parandalimin gjeneral dhe atë special. Parandalimi gjeneral - nënkupton ndikimin e dënimeve të shqiptuara ndaj të tjerëve, respektivisht tek fëmijët apo të rinjtë kryerës potencialë të veprave penale që të mos ti kryejnë të njejtat. Kjo arrihet duke i frikësuar ata nga mundësia e shqiptimit të masave penale-represive, të cilat mund të i'u shqiptohen nëse bien në ndesh me ligjin sikurse u janë shqiptuar të dënuarve për veprimet e kundërligjshme.³⁷

Ndërkaq, preventiva speciale nënkupton parandalimin e personit të dënuar për të mos e përsëritur të njëjtin ose ndonjë krim tjetër. Kjo, arrihet me efektin e dënimit të shqiptuar ndaj personit të dënuar, respektivisht me efektin e masave të trajtimit penitensiar nëse bëhet fjalë për dënim me privim nga liria. Preventiva speciale, si qëllim i posaçëm i dënimit , nga ajo që u trajtua më lartë në punim, në pjesën e analizimit të Strategjisë Nacionale për Parandalim të Delikucencës së të Fëmijëve 2010-2020, shihet se paraqet poashtu një nga sfidat kryesore të kësaj Strategjie. Pra, është e qartë se politika parandaluese e Maqedonisë së Veriut një nga qëllimet kryesore ka Preventivën e ashtuquajtur “terciere”, që nënkupton parandalimin e sjelljeve të ardhshme delikuede/krimiale të fëmijëve, të cilët do të përmirësohen, (re)edukohen gjatë tretmanit në institucionin penitensiar ku e vuajnë dënimin/masën institucionale. Kjo që u theksua më lartë, paraqet qëllimet e posaçme të dënimeve, si lloji i sanksioneve të cilat mund

³⁷Kambovski, “E drejta penale” 2007, fq.461

të i'u shqiptohen fëmijëve në konflikt me ligjin, në pajtim me kushtet e përcaktuara të Kodit penal dhe Ligjit për drejtësinë për fëmijë të R.M.-së.

Qëllimi i këtillë i dënimeve është i përcaktuar shprehimisht në dispozitat e Kodit penal³⁸ dhe në fakt ky qëllim (preventiva) është i njëjtë gjatë shqiptimit dhe ekzekutimit, duke mos bërë dallimin mes atyre të dënuarve të grupmoshës madhore apo atyre jomadhore.

Si qëllime të posaçme të dënimit përveç realizimit të drejtësisë të ndara janë këto: Ndalimi i autorit të kryejë vepra penale dhe riedukimi i tij, dhe ndikimi edukativ mbi të tjerët për të mos kryer vepra penale³⁹. Me këtë, ligji i thekson në fakt funksionet polivalente të dënimit: retributivitetin dhe preventivën – preventivën gjenerale dhe speciale. Retribucioni, i formuluar si kërkesë për dënim proporcional të drejtë dhe të përpjestueshëm nuk është i definuar dhe nuk mund të definohet si qëllim i dënimit. Kryersin nuk e dënojmë për t'i shkaktuar të keqe⁴⁰. Preventiva speciale përbëhet në pengimin e kryerësit të kryejë vepra penale dhe riedukimin e tij. E para realizohet në rrugën e frikësimit individual ose neutralizimin, kurse e dyta realizohet në rrugën e risocializimit⁴¹. Sipas Prof. Dr. Kambovski për realizimin e qëllimit riedukues është i qëlluar dënimi me burg me kohëzgjatje relativisht të gjatë por jo shumë të gjatë, në të cilën nëpërmjet trajtimit individual mund të organizohet procesi mirë i menduar i risocializimit të të dënuarit. Normalisht, se ky qëndrim së pari i përfshinë të dënuarit madhorë, edhe pse nuk mund ti përjashtojmë nga kjo rregull edhe fëmijët e dënuar me burgim, brenda kornizave ligjore të përcaktuara të kohëzgjatjes për shqiptimin e këtij dënimi.

Preventiva gjenerale përbëhet nga ndikimi edukativ mbi të tjerët për të mos kryer vepra penale. Ndikimi i tillë realizohet në rrugën e frikësimit gjeneral si dhe me ndikimin e krijimit ose ndërrimit të qëndrimeve vlerësuese morale të qytetarëve kah respektimi i ligjeve dhe gjykimi i krimit. Së fundmi, mund të konstatojmë se dënimi duhet të jetë në përpjestim me peshën e veprës dhe me fajin e kryerësit dhe në funksion të preventivës gjenerale dhe speciale si qëllime

³⁸Kodi Penal i Republikës së Maqedonisë së Veriut n.32

³⁹Kodi Penal i Republikës së Maqedonisë së Veriut n.32

⁴⁰Kambovski "E drejta penale", 2007, fq. 461

⁴¹ Kambovski, "E drejta penale" 2007 fq.461

të tij legjitime. Gjyqi duhet të ketë në konsideratë të gjitha qëllimet e dënimit gjatë peshimit të tij.⁴²

Meqë dënimet janë vetëm një lloj i sanksioneve penale që mund të i'u shqiptohen fëmijëve kryerës të veprave penal krahas shumë sanksioneve penale më të buta sesa ato, nuk përjashtohet edhe realizimi i qëllimit të tyre - retribucionit, si qëllim i posaçëm i dënimeve - ndaj fëmijëve të dënuar, krahas atij të preventivës. Por, konsideroj se parimet e përcaktuara në Ligjin për drejtësinë e fëmijëve gjykatat gjithmonë duhet ti kenë parasyshë gjatë përcaktimit dhe shqiptimit të llojit të sanksionit penal ndaj fëmiut. Këto parime janë: Privimi i fëmijës nga liria të zbatohet vetëm si mjet i fundit në procedurë, dhe vetëm në kushte dhe në kohëzgjatje të përcaktuar me LDF⁴³; Zbatimi i masave dhe sanksioneve të përcaktuara me këtë ligj dhe veprimi me fëmijën janë paraparë në interes të tij për mbrojtje, edukim, riedukim dhe zhvillim të drejtë⁴⁴; Gjatë vendosjes për zbatimin e masave dhe sanksioneve të përcaktuara me këtë ligj, ç'do herë të i'u jepet përparësi masave preventive, mbrojtëse dhe edukuese.⁴⁵ Nga këto rregulla mund të shihet edhe vetë fryma e ligjvënësit, sipas të cilit dënimet mund të i'u shqiptohen fëmijëve vetëm si masa të fundit nga ana e gjykatës, nëse ky organ konstaton se masat më të lehta nuk do ta arrinin efektin e (ri)edukimit të fëmiut të akuzuar.

⁴² Kodi Penal i Republikës së Maqedonisë së Veriut n.39,p.1

⁴³ Ligji për Drejtësinë e Fëmijëve n.10

⁴⁴ Ligji për Drejtësinë e Fëmijëve n.13

⁴⁵ Ligji për Drejtësinë e Fëmijëve n.15

2.4 Roli i Këshillit Shtetëror për parandalimin e delikuencës së fëmijëve

Ligji mbi drejtësinë për fëmijë i Republikës së Maqedonisë së Veriut (2013), në pjesën e gjashtë (kap. i gjashtëmbëdhjetë, nenet 154-159) të titulluar "Parandalimi", rregullon çështjet lidhur me organet shtetërore kompetente të cilat punojnë në parandalimin e delikuencës së fëmijëve. Në bazë të këtyre dispozitave ligjore themelohet një organ i veçantë publik i quajtur Këshilli Shtetëror për parandalimin e delikuencës së fëmijëve. Ky Këshill është i mëvetësishëm dhe i pavarur në kryerjen e punëve të përcaktuara me këtë ligj . Këshilli është i përbërë nga 15 anëtarë që i zgjedh Kuvendi i Republikës së Maqedonisë së Veriut me mandat prej pesë vitesh me të drejtë të rizgjedhjes, nga të cilët: Shtatë anëtarët e Këshillit shtetëror i propozon ministri i Drejtësisë dhe janë përfaqësues të Ministrisë së Drejtësisë, Ministrisë së Punës dhe Politikës Sociale, Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës, Ministrisë së Punëve të Brendshme, Prokurorisë Publike të Republikës së Maqedonisë, Gjykatës Supreme të Republikës së Maqedonisë së Veriut dhe Odës Ekonomike të Republikës së Maqedonisë së Veriut, kurse tetë anëtarë të Këshillit zgjidhen përmes shpalljes publike nga radhët e punëtorëve të shquar shkencorë dhe profesionalë që punojnë në mbrojtjen e interesit të fëmijëve nga të cilët një përfaqësues është nga radhët e organizatave joqeveritare për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve.

Në punën e Këshillit Shtetëror merr pjesë edhe përfaqësuesi i Avokatit të Popullit.

Kompetencat e Këshillit Shtetëror sipas Ligjit mbi Drejtësinë e fëmijëve janë:

- Miraton Strategji nacionale për parandalim të delikuencës së fëmijëve;
- Miraton programe dhe plane vjetore për realizimin e programit;
- Miraton Rregullore për punën e vet;
- Propozon mjete në propozimin e llogaritjes buxhetore të Ministrisë së Drejtësisë të nevojshme për punën e tij;
- Merr iniciativa për përmirësimin e zgjidhjeve ligjore dhe jep mendime për propozimligjet me rëndësi për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve dhe parandalimin e delikuencës së fëmijëve;
- Ngrit iniciativa për njohje më të gjerë të qytetarëve me të drejtat e fëmijëve dhe debate për familje të shëndoshë, për mbrojtje të fëmijëve nga narkomania, alkoolizmi dhe sëmundje tjera të varësisë, për problemet e arsimit dhe edukimit, për marrëdhëniet me mjetet e informimit publik dhe për faktorë tjerë që ndikojnë në parandalimin e delikuencës së fëmijëve;
- Inicion hulumtime dhe studime për tema nga delikeunca e fëmijëve;
- Bashkëpunon me organizata dhe trupa ndërkombëtarë, të angazhuar në mbrojtjen e të drejtave të fëmijës dhe parandalimin e delikuencës së fëmijëve;
- Përgatit raporte vjetore për punën e vet dhe për gjendjet në sferën e të drejtave të fëmijëve dhe delikuencës së fëmijëve, të cilat i dorëzon te Kuvendi dhe Qeveria e Republikës së Maqedonisë së Veriut, Këshilli Gjyqësor dhe Gjykata Supreme e Republikës së Maqedonisë së Veriut, të cilët janë të obliguar t'i shqyrtojnë dhe t'i marrin masat dhe aktivitetet përkatëse, në pajtim me kompetencat e veta⁴⁶. Në përputhje me kompetencat e veta dhe Planin Operacional për parandalimin e delikuencës së fëmijëve, të përgaditur në bazë të Strategjisë Nacionale për parandalimin e delikuencës së të fëmijëve, Këshilli Shtetëror për parandalim të delikuencës së fëmijëve monitoron gjendjen në lidhje me respektimin e të drejtave të fëmijës dhe realizimin e të gjitha aktiviteteve parandaluese të cilat ndërmerren nga: Ministritë kompetente,

⁴⁶ Ligji mbi drejtësinë e fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut(2013) n.156

institucionet, këshillat komunalë për parandalimin e delikuencës së fëmijëve, ombudspersoni dhe organizatat joqeveritare që kanë bashkëpunuar me Këshillin⁴⁷

Kur bëhet fjalë për parandalim, duhet të trajtohet qasja multi-sektorale ndërdisiplinore në ndërtimin e strategjive për parandalimin e delikuencës së fëmijëve, e cili synon të identifikojë faktorët e rrezikut që ndikojnë në paraqitjen e saj, por edhe faktorët e nevojshëm për të forcuar komponentën mbrojtëse për të dominuar dhe për të parandaluar kriminalitetin. Në këtë drejtim, Këshilli Shtetëror ka një karakter multidisiplinar dhe, sipas përbërjes së tij, është një qendër ku përfaqësuesit e shumicës së subjekteve në sistemin e drejtësisë për të fëmijë takohen.

Prandaj është e logjikshme të paraqitet si një iniciues dhe autor i publikimit të titulluar “Informatori për subjektet që punojnë në sistemin e drejtësisë për fëmijë”, i publikuar në vitin 2013. Ky publikim për subjektet që punojnë në sistemin e drejtësisë për të fëmijë është një pjesë e projektit të lartëpërmendur të Këshillit. Publikimi në fjalë shtë një udhëzues i dobishëm dhe pragmatik që ofron detaje të kontaktit dhe informata të shkurtra mbi një gamë të gjerë temash që kanë nevojë të koordinojnë dhe zbatojnë shumë aktivitete të përbashkëta që synojnë parandalimin e delikuencës së fëmijëve. Aktivitetet parandaluese mund të jenë të suksesshme në fushat ku marrin pjesë pjesëmarrës nga sektori qeveritar dhe joqeveritar dhe ku ekziston një interes i përbashkët dhe partneritet me qytetarët.⁴⁸

⁴⁷ Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi “Delikuenca e të fëmijëve”(Ligjërata të autorizuara)Tetovë.2019 fq 102

⁴⁸ Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi “Delikuenca e të fëmijëve”(Ligjërata të autorizuara)Tetovë.2019 fq 102

2. 5 Roli i Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës për parandalimin e delikuencës së fëmijëve

Përmes institucioneve të saj, Ministria e Arsimit dhe Shkencës vazhdimisht ndërmerr aktivitete që kanë të bëjnë sidomos me parandalimin primar të delikuencës së fëmijëve. Në vitin 2015 veçohen aktivitetet e mëposhtme të këtij institucioni:

- Në kuadër të projektit "Shkolla e sigurtë" në shkollat e mesme është implementuar programi i ashtuquajtur "Ndërmjetësim i moshatarëve", nëpërmjet të cilit nxënësit kanë fituan shkathtësi ndërmjetësimi - tejkalimin e problemeve përmes dialogut;
- Projekti "Politika për përhirjen e mediatorëve romë të arsimuar në arsimin fillor", me ç'rast u hap thirje për 20 mediatorë në 16 komuna;
- Nëpër shkolla të mesme vazhdon të funksionojë sistemi i zgjedhjes së mentorëve të cilët i pregadisnin nxënësit romë për vazhdim në arsimin e lartë. Për vitin akademik janë zgjedhur 127 mentorë.
- Për motivim të nxënësve që ta ndjekin procesin arsimor në mënyrë të vazhduar, ndahen bursa të llojeve të ndryshme;
- Vazhdon formimi i klubeve sportive nëpër shkolla dhe organizimi i ndeshjeve sportive në disiplina të ndryshme të sportit, si futboll, basketboll me ç'rast në këtë drejtim zhvillohet fryma garuese dhe sportive tek nxënësit, gjithë kjo me qëllim të pengimit të paraqitjes dhe zhvillimit të delikuencës së fëmijëve.

- Projekti garues “Lider” (2015) për zgjedhjen e nxënësit më të mirë në drejtimet profesionale të arsimimit, me ç’rast stimolohet kreativiteti tek nxënësit;
- Janë hapur 52 Qendra të karrierës, ku nxënësit mund të flasin për ardhmërinë e tyre të mbështetur me arsimimin.
- Zbatimi i institutit “Këshillimi i prindërve”, ku gjatë vitit akademik 2014/15 janë realizuar gjithsej 18.539 këshillime nëpër shkolla fillore dhe ato të mesme – që lidhen me çështje që kanë të bëjnë me rritjen e suksesit të nxënësve.⁴⁹

Aktivitetet e Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës në drejtim të prandalimit të delikuencës së fëmijëve, të cilat ndërmerren nga kjo ministri në bashkëpunim me Këshillin shtetëror për parandalim të delikuencës së fëmijëve janë të shumta, duke u përqëndruar tek kategoria e fëmijëve në rrezik. Kjo është shumë e rëndësishme, sepse paraqet edhe qëllimi i realizimit të Preventivës primare dhe asaj sekondare të përcaktuar me Strategjinë Nacionale për parandalim të delikuencës së të fëmijëve (2010-2020). Megjithatë, konsideroj se kjo ministri duhet që fokusin e aktiviteteve ta drejtojë më tepër kah fëmijët në konflikt me ligjin – duke e përmbushur obligimin lidhur me mundësimin e zhvillimit të procesit edukativo-arsimor nëpër entet ku ekzekutohen masat e enteve dhe dënimi me burg për fëmijë. Në këtë drejtim do të kontribuohet që qëllimi i preventivës terciere të Strategjisë të jetësohet në këtë drejtim.

⁴⁹ Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi “Delikuenca e të fëmijëve”(Ligjërata të autorizuara)Tetovë,2019 fq.105

2.6 Roli i Ministrisë së punëve të brendshme për parandalimin e delikuençës së fëmijëve

Në ç'do shoqëri demokratike, parandalimit i jepet përparësi në raport me represionin, gjatë zbulimit dhe luftimit të kriminalitetit, sepse "Parandalimi është më i mirë sesa ndëshkimi"⁵⁰. Policia është një institucion tradicional i njohur për mbrojtjen e rendit shoqëror në të gjitha formacionet historike shoqërore dhe në të gjitha vendet në botë⁵¹. Me qëllim që veprimtaria parandaluese e policisë të jetë sa më efektive, është e nevojshme që programet dhe udhëzimet e përgjithshme të politikës kriminale, të formulohen në nivelin më të lartë kombëtar. Kërkimet më të reja të aktivitetit policor, si sektori i posaçëm i kontrollit shoqëror, tregojnë se aktiviteti i policisë po transformohet gjithnjë e më shumë në kuptimin preventiv, e kështu duhet ti kuptojmë edhe vetë pjesëtarët e policisë, se ata janë njëkohësisht edhe zyrtarë të prevencionit, dhe se prevencioni i krimit, marrë në kuptimin më të gjërë, është funksion i shërbimit të policies.⁵²

Sipas Prof. Dr. Vesel Latifi :“ Prevencioni policor mund të shfaqet në forma të ndryshme- të aktivitetit dhe të pasivitetit, siç është mbikqyrja dhe patrullimi i terrenit, kryerja e shërbimit të mbikëqyrjes që trajtohet si prevencion policor, kryerja e kontrollit në rrugë, të cilin e praktikojnë policitë e shumë vendeve, dhënia e këshillave qytetarëve me qëllim të mbrojtjes nga kriminaliteti...themelimi i klubeve të rinjëve për plotësimin e shkollimit profesional, zgjidhja e profesionit dhe dhënia e ndihmave dhe e këshillave individuale, kryerja e

⁵⁰ Stupmer, Vorbengung 'Steitkindder polizeilichen Arbeit, 1987, fq 21

⁵¹ Latifi "Taktika kriminalistike". 2001, fq. 121

⁵² Doc. Dr. Blerta Ahmed Arifi "Delikuenca e të fëmijëve" (Ligjërata të autorizuara) Tetovë 2019, fq. 106

“mbikëqyrjes joformale” ndaj të rinjëve të rrezikuar dhe forma të tjera specifike për shërbimet policore të vendeve të caktuara”.⁵³

Parandalimi i kriminalitetit në ç’do shoqëri, nuk është detyrë dhe e drejtë vetëm e policisë, por është obligim i tërë shoqërisë – qytetarëve të saj, dhe që punën e saj policia e mbështet, përveç të tjerash, edhe tek iniciativa dhe ndihma e qytetarëve si dhe shoqatave të tyre, pastaj tek ndihma dhe bashkëpunimi me institucione shtetërore etj.⁵⁴ Bashkëpunimi i policisë me qytetarët parimisht mund të jetë i dy llojtë:

- Bashkëpunimi me një numër të pakufizuar qytetarësh, subjektesh të tjera dhe
- Bashkëpunimi me subjekte konkrete

Bashkëpunimi dhe mbajtja e kontakteve të rregullta të policisë me shkollat e ndryshme, qofshin ato të mesme a fillore, pa dyshim ka rëndësi të madhe në parandalimin e kriminalitetit, por edhe në përmirësimin e marrëdhënieve të policisë me opinionin publik.⁵⁵

Kur policia do të vijë në kontakt me fëmijun, nga tretmani i tij i mëtutjeshëm varet se si do të jetë sjellja delikuyente e tij e mëtutjeshme. Është shumë e rëndësishme qasja e parë, respektivisht veprimi me fëmijët kryerës primarë të cilët tani më kanë shfaqur sjellje delikuyente. Nga kjo thuhet se policia e ka rolin kyç në zvogëlimin e rrezikut për përsëritje (recidivizëm). Nga ajo se (policia) a do të sillet me respekt, apo edhe një herë do ta etiketojë si delikuent apo do të veprojë me “kujdes prindëror” dhe në interes më të mirë të tij, do të varet edhe se si fëmiju do ta përjetojë reaksionin e parë.

Prandaj, është e domosdoshme që qasja e personave zyrtarë nga MPB ndaj fëmijëve të bazohet në njohuri të veçanta teorike 205 dhe aftësi të fituara praktike në punën me fëmijë⁵⁶.

⁵³ Po aty

⁵⁴ Shishani, 2006, fq. 141

⁵⁵ Shishani, 2006, fq. 164

⁵⁶ Strategjia Nationale për parandalim të delikucencës së të fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut (2010-2020) dhe efekti i saj në praktikë

2.7 Roli I Ministrisë së punës dhe politikës sociale

•Qendrat për punë sociale

Qendrat për punë sociale, si institucione publike nga sfera e mbrojtjes sociale në kuadër të Ministrisë së Punës dhe Politikës sociale, për funksion themelor kanë mbrojtjen e personalitetit, të drejtave dhe interesit të fëmijut. Ç’do qytetar, organ dhe person juridik është i obliguar ta njoftojë qendrën për punë sociale menjëherë sa bie në dijeni se prindi nuk e ushtron të drejtën prindërore apo nga arsye të tjera është e nevojshme mbrojtja e personalitetit, të drejtave dhe interesit të fëmijut.⁵⁷ Në bazë të të drejtave nga mbrojtja sociale, qendra për punë sociale si institucion publik ofron shërbime dhe ndërmerr masa, në pajtim me Ligjin për mbrojtje sociale, përmes të cilave realizon: Preventivë sociale, mbrojtje jashta institucionale, mbrojtje institucionale dhe të drejtën e ndihmës financiare.⁵⁸

Në rast se qendra për punë sociale njoftohet për fëmijë në rrezik, ajo menjëherë inicon procedurë për zbatim të masave për ndihmë dhe mbrojtje. Shërbimet profesionale mund të ndërmarrin më tepër masa si: Mbikqyrje ndaj ushtrimit të të drejtës prindërore; Vendosjen e fëmijëve nën kujdestari; Vendosjen në qendër ditore, në familje përkujdesëse ose në

⁵⁷ Ligji mbi familjen, n.84

⁵⁸ Strategjia Nacionale për parandalim të delikucencës së të miturve në Republikën e Maqedonisë së Veriut(2010-2020) dhe efekti i saj në praktikë

institucion; Këshillimin e prindërve dhe fëmijëve në konflikte martesore dhe familjare; si dhe zbatimin e masave disiplinore dhe masat e mbikqyrjes së shtuar.⁵⁹

Sipas Ligjit mbi drejtësinë e fëmijëve, fëmijë në rrezik është ç'do fëmijë që i ka mbushur shtatë vjet dhe nuk i ka mbushur 18 vjet me pengesa trupore ose pengesa të zhvillimit mental, viktimë e dhunës, i lënë pas dore nga aspekti edukues dhe social, i cili gjendet në gjendje të atillë në të cilën është penguar ose është pamundësuar realizimi funksionit edukues i prindit/ëve ose tutorit/ëve, i cili nuk është përfshirë në sistemin e arsimit dhe edukimit, i përfshirë në lypësi, endje ose prostitucion, i cili përdor droga dhe substanca tjera psikotropike dhe prekursorë ose alkool, e i cili për shkak të gjendjeve të këtilla është ose mund të bie ndesh me ligjin si viktimë ose si dëshmitar i veprimit që me ligj është paraparë si kundërvajtje ose veprim që me ligj është paraparë si vepër penale .⁶⁰

Shqiptimi i masave : Sipas Ligjit për drejtësinë e fëmijëve - masa janë masat për ndihmë dhe mbrojtje të përcaktuara me ligj të cilat nuk përbëhen në heqjen dhe kufizimin e lirive dhe të drejtave të fëmijëve për shkak të veprimit të kryer të paraparë me ligj si vepër penale ose kundërvajtje ose **gjendje të rrezikut**, të cilat ndaj fëmijës, prindit/ëve, ose tutorit/ëve mund t'i zbatojnë, gjykata ose **organet tjera të përcaktuara me këtë ligj!**⁶¹

Organe tjera të specializuara janë **qendrat për punë sociale**, prokuroria publike, Ministria e Punëve të Brendshme dhe institucionet për ekzekutimin e sanksioneve për fëmijë.⁶²

Nga Raporti Final i Këshillit për parandalim të delikuencës së fëmijëve për vitin 2015, u konstatua se Ministria e Punës dhe politikës sociale gjatë këtij viti ka ndërmarë një varg aktivitete preventive në sferën e mbrojtjes së të drejtave të fëmijëve nga keqpërdorimet dhe anashkalimet dhe në sferën e kujdesit dhe edukimit të fëmijëve të moshës parashkollore. Ajo që është relevante për temën tonë ndërlidhet me kompetencat ligjore të Qendrave për punë sociale në veprimin me fëmijët në rrezik (deri në moshën 14 vjeçare dhe ato mbi 14 207 vjet) dha ata në konflikt me ligjin në rastet e përcaktuara me Ligjin për

⁵⁹ Po aty

⁶⁰ Ligji për drejtësinë e të miturve i Republikës së Maqedonisë së Veriut n.19,p.2

⁶¹ Ligji për drejtësinë e të miturve i Republikës së Maqedonisë së Veriut n.19,p9

⁶² Ligji për drejtësinë e të miturve i Republikës së Maqedonisë së Veriut n.19,p.12

drejtësinë e fëmijëve. Sipas këtij raporti u konstatua se për preventivë më efikase të delikuencës së fëmijëve, duhet të ndërmerren masa për luftimin e recidivizmit, respektivisht përsëritjes së veprimeve devijante të fëmijëve në rrezik dhe atyre në konflikt me ligjin.

Në bazë të një hulumtimi të bërë nga Këshilli shtetëror për parandalim në mbështetje të Ministrisë së drejtësisë dhe ekspertëve nga jashtë, gjatë vitit 2015, është definuar dukuria e përsëritjes/recidivizmit, është fituar një profil i saktë i recidivistëve dhe janë përcaktuar faktorët e rrezikut të cilët janë shkaktarë për recidivizmin – të gjitha këto për parandalim më të mirë të delikuencës së fëmijëve. Gjatë hulumtimit është fituar një pasqyrë më e qartë mbi veprimin dhe punën e institucioneve, e mbi të gjitha të Qendrave për Punë sociale të cilat punojnë me fëmijët në konflikt me ligjin/përsëritës dhe në sigurimin e shërbimeve sociale kualitative për fëmijët përmes zhvillimit të modeleve praktike të cilat sigurojnë përfshirjen e tyre në shoqëri.

Në pajtim me rezultatet e fituara nga hulumtimi i lartëpërmendur, Këshilli shtetëror i parasheh këto rekomandime dhe propozime për aktivitetet e ardhëshme për luftim të recidivizmit të fëmijëve , si këto në vijim:

- Përmirësimi i rregullativës ligjore;
- Hapja e këshillimoreve për prindër brenda dhe jashta Qendrave për punë sociale në shumicën e qyteteve të Republikës së Maqedonisë;
- Aktivizimin e masës edukuese - Dërgimi në Qendër për fëmijë;
- Aktivizimin e familjeve përkujdesëse të specializuara për vendosjen e fëmijëve me probleme edukativo-sociale ose fëmiut kryes të veprës penale/kundërvajtëse;
- Inkuadrimin e programeve të mentorimit me ç’ka do të rriten kapacitetet e qendrave për punë sociale në punën e tyre me fëmijët në rrezik apo ata në konflikt me ligjin;
- Përmirësimin e kushteve teknike, zgjerimin e kapaciteteve hapsinore për punë dhe kushte për punë në terren në qendrat për punë sociale;

- Forcimi i bashkëpunimit të qendrave për punë sociale me bashkësinë lokale me qëllim të socializimit social të fëmijut etj.⁶³

2.8 Organizatat joqeveritare të cilat kanë realizuar bashkëpunim me Këshillin shtetëror për parandalimin e delikuencës së fëmijëve

Në Republikën e Maqedonisë janë të themeluara numër i madh i organizatave joqeveritare, të cilat shumica veprojnë në sferën e mbrojtjes së fëmijëve dhe të drejtave të tyre. Ato mund të kenë rol plotësues me institucionet tjera publike dhe shtetërore në mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve, por, poashtu paraqiten edhe si korrigjuese, ose si organizata të cilat ofrojnë shërbime plotësuese dhe ndihmë në raste kur nuk ekzistojnë institucione publike të specializuara për qëllime të caktuara. Organizatat joqeveritare ofrojnë shërbime të ndryshme, mes tjerash: Ndihmë dhe mbrojtje direkte fëmijëve; Ngritjen e vetëdijes publike për të drejtat e fëmijëve; Lobim dhe përfaqësim për ndryshime dhe plotësime të rregullativës ligjore; Trajnime të personave nga sektori publik dhe privat për mbrojtjen e të drejtave të fëmijëve, ndërtim të kapaciteteve dhe sigurim të përkrahjes tjetër publike.⁶⁴

Në listën e “Informatorit për subjektet të cilët punojnë në sistemin e drejtësisë për të fëmijë”, të publikuar nga Këshilli Shtetëror për parandalimin e delikuencës së fëmijëve (Prill, 2013), janë të evidentuara gjithsej 44 organizata joqeveritare të cilat veprojnë në sferën e mbrojtjes së të drejtave të fëmijëve. Po përmendim disa nga ato, si: **Asociacioni për mbështetje të fëmijëve dhe familjeve në rrezik; Asociacioni për promovim të shëndetit mental dhe parandalim të keqpërdorimit të fëmijëve “Fëmijëri e sigurtë”; Ambasada e parë botërore e fëmijëve “Megjashi”- R.M.; Shpëtoni fëmijët; Komiteti i Heksinkut për të drejtat e njeriut i R.M.;**

⁶³ Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi “Delikuenca e të miturve”(Ligjërata të autorizuar)Tetovë,2019,fq.109

⁶⁴ Strategjia Nacionale për parandalim të delikuencës së të miturve në Republikën e Maqedonisë së Veriut(2010-2020) dhe efekti i saj në praktikë

Asociacioni i qytetarëve SOS “Fshati i fëmijëve”; Asociacioni për të drejtat e fëmijëve – Qendra ditore për fëmijët në rrugë etj. Në vazhdim, do të paraqesim veprimtarinë e dy organizatave joveritare të cilat kanë realizuar bashkëpunim me Këshillin gjatë vitit 2015, dhe ato janë: “SOS Fshati i fëmijëve”, dhe “Asociacioni për të drejtat e fëmijëve”.

- **“SOS Fshati i fëmijëve”:** Programi preventiv në kuadër të kësaj organizate joqeveritare funksionon nga viti 2007, në dy lokacione në qytetin e Shkupit, përmes dy Këshillimoreve-qendra për fëmijë dhe prindër. Grupi target i tyre janë familjet me fëmijë të fëmijë, ku fëmijët janë në rrezik për ta humbur kujdesin e prindërve/kujdestarëve, për shkak 217 të prezencës së një apo më shumë gjendjeve të rrezikut social me të cilat ballafaqohen familjet. Prej themelimit e deri në nëntor të vitit 2015, përmes këtyre dy Qendrave këshilldhënëse janë përkrahur gjithsej 746 fëmijë nga 215 familje, me 260 prindër/kujdestarë. Nga ky numër 41 familje me 180 fëmijë bëjnë pjesë në kategorinë e fëmijëve të rrugës. Në të dy Qendrat përmes ndihmës me këshillëdhënie dhe puntorive ofrohet mbështetje arsimore, psiko-sociale dhe shëndetësore për fëmijët, mbështetje për prindërit, edukim për zhvillim të hershëm të fëmijëve, mbështetje për sigurim të qëndrueshmërisë ekonomike të familjeve dhe ndërtim të kapaciteteve të prindërve. Kjo organizatë ofron edhe shërbime të tjera plotësuese për familjet në rrezik social.⁶⁵

- **“OJQ Asociacioni për të drejtat e fëmijëve”:** Kjo organizatë joveritare e zhvillon “ Qendrën ditore edukative dhe zbavitëse për fëmijët në rrugë” në Shuto Orizari, e cila qendër është e themeluar nga viti 2007 dhe deri më sot ajo ofron ndihmë dhe mbrojtje për fëmijët dhe familjet e tyre. Qendra ditore për fëmijë punon me grupe të fëmijëve në rrugë nga bashkësia rome, në komunën e cekur më lartë. Këto janë fëmijë nga familje sociale rome me shumë fëmijë, të moshave 4-17 vjeçarë, të cilët nuk janë të kyçur në sistemin edukativoarsimor, dhe kohën më të madhe e kalojnë rrugëve, të kyçur në lypsari apo duke jetuar në kushte të pavolitshme banesore dhe materiale.⁶⁶ Bëhet fjalë për preventivë primare, me ç’rast në Qendër adresohen shkaqet apo faktorët kryesorë ende para se fëmijët të bëhen pjesë e sistemit të delikuencës së fëmijëve, me qëllim që të sigurohet një mjedis i sigurtë për të gjithë fëmijët. Në këtë Qendër

⁶⁵ Strategjia Nacionale për parandalim të delikuencës së të miturve në Republikën e Maqedonisë së Veriut(2010-2020) dhe efekti i saj në praktikë

⁶⁶ Po aty

Ditore mundësohen nevoja të ndryshme për fëmijët, si: Mbajtja e higjienës personale, ndjekja e fëmijëve në aspektin shëndetësor, bashkëpunim me institucionet shëndetësore për sigurimin e mbrojtjes shëndetësore të fëmijëve, imunizim dhe edukim shëndetësor për fëmijët, mbathje, ushqim, angazhim në aktivitete të dobishme.⁶⁷

KAPITULLI III

3. Parandalimi dhe ndërhyrja

Parandalimi dhe ndërhyrja janë dy koncepte të ndryshme. Parandalimi nënkupton marrjen e masave për të mos lejuar shfaqjen e problemit dhe drejtohet ndaj të gjithë popullatës. Ndërhyrja realizohet me individët më të rrezikuar, apo të përfshirë në sjellje kriminale dhe synon reduktimin apo eliminimin e sjelljeve problematike.⁶⁸

3.1 Modelet e suksesshme të parandalimit të kriminalitetit të fëmijëve

Ekzistojnë programe të ndryshme, të cilat kanë rezultuar të suksesshme për parandalimin dhe trajtimin e sjelljeve delinkuente. Në përgjithësi programe efikase konsiderohen ato që:

Identifikojnë faktorët e riskut dhe ata mbrojtës, ndaj të cilëve janë të ekspozuar të fëmijët.

Fokusohen më shumë tek të fëmijët e ekspozuar ndaj faktorëve të riskut.

Ofrojnë ndërhyrje në plane/drejtime të ndryshme.

Janë intesive dhe të vazhdueshme.

⁶⁷ Po aty

⁶⁸ <http://ëëë.dpbsh.gov.al/skedaret/1450093768-Faktoret%20e%20kriminalitetit%20tek%20te%20fëmijët-studim.pdf> fq.35

Marrin në konsideratë pikat e forta dhe të dobëta të të fëmijëve.

Merren jo vetëm me individin, por dhe me ambientin social që e rrethon .

Parandalimi i hershëm redukton gjasat që të fëmijëit të përfshihen në sjellje problematike. Programet primare parandaluese përfshijnë të gjithë të fëmijëit dhe jo vetëm ata që shfaqin sjellje kriminale. Përveç këtyre programeve ekzistojnë dhe programe parandaluese dytësore të cilat përfshijnë të fëmijëit që kanë shfaqur tendenca për tu përfshirë në sjellje kriminale. Për të fëmijëit të cilët janë përfshirë në sjellje kriminale ndërtohen programe specifike trajtimi. Qëllimi i trajtimit nëpërmjet këtyre programeve është të mësuarit e strategjive për të rritur nivelin e ndërgjegjëjesimit dhe të autokontrollit në përballje me situata problematike. Në aplikimin e programeve është e rëndësishme të punuarit në ekipe multi-disiplinare, për trajtimin në aspekte të ndryshme (psiko-sociale, edukative, arsimore).

Menaxhimi i të fëmijëve me tendenca për tu përfshirë në sjellje delinkuente është një sfidë e vazhdueshme. Sipas literaturës, nëse këto tendenca identifikohen në fëmijëri ose adoleshencë, trajtimi është më efektiv sesa në rastin kur identifikohen tek adultët. Zhvillimi i marrëdhënieve ndërpersonale mund të jetë një nga qëllimet e trajtimit. Vendosja e një marrëdhënieje besimi me individin do të jetë më produktive sesa konfrontimi me zemërim, ndëshkimet dhe disiplina e rreptë. Vendosja e kufijve dhe e pritshmërive të qëndrueshme dhe me sens logjik është e rëndësi në mënyrë që të kultivohet përgjegjshmëria individuale për veprimet e kryera. Për një trajtim sa më efektiv rekomandohet bashkëpunimi me familjen, përfshirja në programe arsimimi si dhe caktimi i detyrave specifike të cilat kanë një qëllim të caktuar.

Disa nga strategjitë kryesore të parandalimit janë trajnimi i të fëmijëve, forcimi i marrëdhënieve familjare, përfshirja e të fëmijëve në procesin arsimor, në aktivitete edukative, apo sportive si dhe bashkëpunimi me komunitetin.⁶⁹

⁶⁹ <http://ëëë.dpbsh.gov.al/skedaret/1450093768-Faktoret%20e%20kriminalitetit%20tek%20te%20fëmijëit-studim.pdf>

3.2 Ndikimi i disa faktorëve social dhe ekonomik në parandalimin e kriminalitetit të fëmijëve

Ekzistojnë shumë arsye se përse fëmijët dhe të rinjtë kryejnë vepra penale apo kanë sjellje antisociale. Ato të cilët janë përgjithësisht të pranuar, para së gjithash e përfshijnë mjedisin ekonomik-shoqëror dhe social si: Kohërat turbulente, ndryshimet në marrëdhëniet shoqërore, pasiguria sociale, varfëria marginalizimi, papunësia në përgjithësi dhe ajo tek të rinjtë, sfidat të cilat ekzistojnë brenda familjeve, hendeuku mes gjeneratave, (jo) mundësitë për edukim dhe trajnim të përshtatshëm me pasojë të rezultateve të dobëta shkollore, keqpërdorimi i alkoolit, drogave dhe substancave të tjera, gjë që mund të sjellin deri te kryerja e veprave penale nga ana e fëmijëve.⁷⁰

Shikuar në aspektin kriminologjik, faktorët socio-patologjike kanë të bëjnë me atakimet dhe cënimet e disa vlerave morale, njerëzore, sociale, të cilat shkaktojnë shfaqjen e sjelljeve delikuede dhe kriminale në një vend. Në disa regjione dhe vende të caktuara, vërehen disa sjellje, manifestime dhe dukuri negative që janë karakteristike vetëm për ato vende dhe regjione, p.sh, flitet për dukurinë e gjakmarrjes dhe hakmarrjes si patologji sociale, që është karakteristik vetëm për një regjion apo grupacion etnik.⁷¹

⁷⁰ Doc.Dr.Blerita Ahmedi Arifi "Delikuenca e të fëmijëve" (Ligjerata të autorizuara) Tetovë, 2019, fq125

⁷¹ Ragip Halili "Kriminologjia" Prishtinë, 2016 fq.288

Mund të thuhet se faktorët mbrojtës i amortizojnë faktorët e rrezikut dhe i stimulojnë sjellje pozitive apo e forcojnë rezistencën tek individët, zhvillojnë sjellje pozitive, lidhje ndaj familjes, shkollës ndaj ndonjë madhori në apo jashtë familjes etj.⁷²

Kushtet ekonomi të jetesës së të fëmijëve luajnë një rol të rëndësishëm dhe kryesor në jetën e tyre dhe llogariten, ndër faktorët kryesor në edukimin dhe zhvillimin e tyre. Rezultatet e kërkimeve dhe studimeve empirike të raporteve në mes krizave ekonomike dhe kriminaliteti tregojnë se, në disa raste këto rrethana ndikojnë dukshëm në shtimin e disa formave të kriminalitetit, si: vjedhjet, mashtrimet, abozimet, tregtia e palejuar, prostitucioni etj.⁷³

3.3 Familja si faktor në parandalimin e delikuencës së fëmijëve

Familja si bashkësi shoqërore, paraqet faktorin më me rëndësi në zhvillimin dhe formimin e personalitetit të njeriut. Ajo paraqitet si bashkësi shoqërore, njësi shoqërore, si grup parësor shoqëror, me të cilin njeriu, prej lindjes e deri në vdekje, gjendet dhe qëndron, duke pasur kujdesin dhe mbikëqyrjen e anëtarëve të vet.

Familja si instrument më i lartë i kontrollit shoqëror është në gjendje të kujdeset vazhdimisht për fëmijët dhe të rinjtë, ta forcojë stabilitetin e tyre psikologjik e të zhvillojë tek ata ndjenjën e përgjegjësisë. Kështu, familja manifestohet njëkohësisht edhe si fuqi e madhe në parandalimin e veprave penale.⁷⁴

Familja është bashkësi e prindërve dhe të fëmijëve. I fëmijëi duhet të zhvillohet në familje në atmosferë të shëndoshë, të kthjellët, i gëzuar, i kënaqur, i respektuar dhe gjithësesi i dashur nga prindërit. Pa përjetimin e dashurisë prindore, i fëmijëi do të humbë dhe do të ngelë prapa si në aspektin fizik ashtu edhe në aspektin psikik.

⁷² Strategjia Nacionale për parandalim të delikuencës së të fëmijëve në Republikën e Maqedonisë së Veriut (2010-2020) dhe efekti i saj në praktikë, fq 13

⁷³ Ismail Zejnelli "Delikuenca e të miturve" Tetovë/Prishtinë, 2018, fq. 126

⁷⁴ V. Latifi, I. Elezi, V. Hysi "Politika e luftimit të kriminalitetit" Prishtinë, 2012, fq 278

Një ndër teoritë më të përmendura lidhur me këtë çështje është ajo e Edvin Saterlandit, sipas së cilës i fëmijëi bëhet me sjellje negative, nëse shoqërohet me njerëz të cilët rrjedhin prej familjeve të dezorganizuara dhe me qëndrime delikuede.

Familjet problematike dhe të dezorganizuara “kanë efekte shkatërruese tek anëtarët e vet”.⁷⁵

3. 4 Edukimi si masë parandaluese

Masat edukative, si sanksione të veçanta penale ndaj të fëmijëve, kanë për qëllim në rradhë të parë pengimin e veprimit kriminal të delikudentëve të fëmijë, por edhe riedukimin, riintegrimin dhe përgatitjen e tyre për jetë.

Qëllimi i masave edukative është dhënia e ndihmës dhe mbikëqyrjes së kryerësve të fëmijë të veprave penale me qëllim të risocializimit dhe edukimit të tyre. Me pengimin e sjelljeve delikuede rol të rëndësishëm luajnë edhe entet private.

Me rastin e zgjedhjes së masave edukative sipas dispozitave ligjore pozitive të Republikës së Maqedonisë së Veriut, gjykata është e obliguar ta marrë në konsideratë moshën e të fëmijëit, shkallën e zhvillimit biopsiqik, motivet që e kanë shtyrë të kryejë një vepër, ambientin familjar, rrethin dhe kushtet nën të cilat ka jetuar, peshën e veprës dhe të gjitha rrethanat e tjera, të cilat mund të jenë me ndikim në përcaktimin e masave, me të cilat më së miri do të arrihet orientimi i tij idrejtë.

Llojet e masave edukative që mund të shqiptohen ndaj kryerësit të fëmijë janë : masat disiplinore, masat e mbikëqyrjes së shtuar dhe masat institucionale.⁷⁶

⁷⁵ Ismail Zejneli “Delikuenca e të miturve” Tetovë/Prishtinë, 2018, fq.146

⁷⁶ Ismail Zejneli “Delikuenca e të miturve” Tetovë/Prishtinë, 2018, fq.173

3.5 Mjedi jetësor dhe shoqëror si ndikim në delikuencë

Si faktorë për sjellje të rrezikshme i cili duhet të merret parasysh është edhe mjedisi, respektivisht bashkësia në të cilën jeton fëmiju. Si faktorë të rrezikut të cilët ekzistojnë në mjedisin ku jeton fëmiju, e të cilët mund të ndikojnë në paraqitjen e delikuencës së fëmijëve përmenden : Niveli i ulët i zhvillimit ekonomik, mundësitë për të kryer krime në bashkësi, lagje (fqinjësi) e pasigurtë (dhuna kronike në bashkësinë shoqërore, varfëria, humbjet ekonomike, kualiteti i ulët i kushteve shtëpiake dhe mbrotjes shëndetësore), bashkësi lokale e dobët ose e pafuqishme për të u përballur me problemet. Në anën tjetër, bashkësia mund të paraqitet edhe si faktor mbrojtës, përderisa për shembull mundëson ekzistimin e mjeteve të cilat do ta zëvendësojnë ose plotësojnë në ndonjë mënyrë funksionin e socializimit e cila mund të mungojë në familje dhe në shkollë⁷⁷

Fëmijët, të fëmijët dhe të rinjtë, një kohë të konsiderueshme të aktivitetit të tyre të lirë e kalojnë jashtë shtëpisë, në rrugë, në lagje, në mjedis dhe kuart të caktuar. Aty kanë rast të kontaktojnë, të shoqërohen me moshatarët e tyre të cilët në pjesën më të madhe janë korrektë dhe kontaktet e tyre janë të mirëseardhura. Mirëpo, shpeshherë ndodh që fëmijët dhe të fëmijët të kontaktojnë edhe me persona të tjerë që janë problematikë dhe të rrezikshëm, të cilët ndikojnë negativisht. Kësisoj ndodh që fëmijët, të fëmijët dhe të rinjtë, mu në lagje, rrugë dhe kuart, duke u shoqëruar me të rinj dhe të fëmijë të tjerë problematikë dhe të rrezikshëm, të

⁷⁷ Doc. Dr. Blerta Ahmed Arifi "Delikuenca e të miturve" (Ligjërata të autorizuara) Tetovë, 2019, fq. 129

cilët ndikojnë negativisht. Në veprimet e tilla kriminale tek të fëmijëit ndikojnë edhe rrethanat familjare, konfliktet familjare, problemet biopsikike, moskujdesi dhe mbikëqyrja adekuate dhe rrethanat tjera.⁷⁸

3.6 Masat e diversitetit

Sistemi i drejtësisë për të fëmijë në Republikën e Kosovës përmes legjislacionit për të fëmijë synon mirëqenien e të fëmijëit dhe siguron që çdo reagim ndaj kryerësve të fëmijë të jetë gjithmonë në proporcion me rrethanat e kryerësit dhe veprës penale.

Qëllimi i masave të diversitetit është që të parandalojë, kur është e mundur, fillimin e procedurës ndaj kryerësit të fëmijë, të ndihmojë rehabilitimin pozitiv dhe riintegrimin e të fëmijëit në bashkësinë e tij me qëllim të parandalimit të sjelljes recidiviste.

Masat e diversitetit mund të shqiptohet ndaj të fëmijëit i cili ka kryer vepër penale për të cilën është paraparë dënim me gjobë apo me burgim deri në (3) vite osë për vepër penale të kryer nga pakujdesia për të cilën është paraparë dënimi deri në (5) vite burgim, me përjashtim të atyre të cilat sjellin si pasojë vdekjen.

Kushtet për shqiptimin e masës së diversitetit janë :

Pranimi i përgjegjësisë për veprën penale nga fëmiju;

Shprehja e gatishmërisë nga i fëmijëi që të pajtohet me palën e dëmtuar dhe

Pëlqimi i të fëmijëit për të zbatuar masën e shqiptuar të diversitetit.

⁷⁸ Ragip Halili "Kriminologjia" Prishtinë, 2016, fq. 286

Prokurori kompetent njoftohet menjëherë për moskryerjen e detyrimeve të masës së diversitetit nga i fëmijëi i cili mund të vendosë për rifillimin e ndjekjes së rastit.⁷⁹

3.7 Ndikimi i internetit në delikuencën e të fëmijëve

Interneti sot në botë paraqet mjetin më të rëndësishëm të njeriut, në punën dhe zhvillimin më efikas të tij.

Në Kodin Penal të Maqedonisë së Veriut në nenin 251, 251-a, 251-b është paraparë vepër penale, dëmtim dhe hyrje e paautorizuar në systemin kompjuterik, ai i cili në mënyrë të paautorizuar do të fshijë, ndryshon, dëmton, apo në ndonjë mënyrë tjetër keqpërdor të dhënat, apo në ndonjë mënyrë tjetër do të pamundësojë përdorimin e sistemit kompjuterik.

Sikurse tek televizori poashtu edhe nëpërmjet internetit shumë të fëmijë, më shpejtë mund të vijnë deri te shikimi i skenave të ndryshme filmike me përmbajtje negative për ta, qofshin ato të zhanreve kriminalistike po të zhanreve pornografike.

Format më të shpeshta të krimit me kompjuter janë: vjedhjet e informative, vjedhjet e programeve, futja e viruseve ose si quhen bombave logjike, në program apo në system të kompjuterit. Forma të tjera të kriminalitetit kompjuterik gjithashtu përmenden, mashtrimet kompjuterike, marrja e paautorizuar e shënimeve dhe informatace, pasurimi i paautorizuar, shkatërrimi i informative dhe programeve, pengimi i punës së kompjuterit dhe programeve të caktuara, etj. Sipas konstatimeve të disa autorëve fëmijët nga mosha 11 deri në 14 vjeç janë më të shkathët kur e përdorin internetin, por, sidoqoftë, atyre dhe më tej u nevojitet mbikëqyrje që

⁷⁹ Ismail Zejneli "Delikuenca e të miturve" Tetovë/Prishtinë, 2018, fq178

të sigurohet mbrojtja e tyre nga përmbajtjet jopërkatese. Të fëmijët nga mosha 14 deri në 18 vjeç,pothuajse nuk kanë kufizime në aspekt të qasjes të përmbajtjeve në uebsajte dhe të aktiviteteve në internet,por përsëri duhet të kenë kujdes në përdorimin e tyre për shkak të abuzimeve të mundëshme.⁸⁰

3.8 Ndikimi i filmit ,shtypit dhe televizionit në delikuencën e të fëmijëve

Filmi si mjet i kulturës masive,për jetën e të fëmijët,ka një rol shumë të madh dhe zë vend të rëndësishëm.Filmat më përmbajtje edukuese ,padyshim se janë të mirëpritur nga të gjithë,ndërsa filmat më përmbajtje negative në njërën apo formën tjetër tek disa të fëmijë ndikojnë që ndonjë faktor latent të kalojë në formë të hapur manifestuese.Menjëherë pas shfaqjes së filmit,me përmbajtje vjedhjeje disa të fëmijë duke dashur që t'i imitojnë aktorët e filmit të shikuar në rrethin ku jetojnë,kanë kryer vjedhje të rënda.

Ndjekja e filmave me përmbajtje provokuese tek të fëmijët ndikon dëmshëm.Porositë që dërgohen përmes këtyre videoklipeve,video lojërave tek të fëmijët lënë gjurmë të rënda,ndoshta edhe me pasoja të paparashikuara.⁸¹

“Shtypi i përditshëm,ai revial,gazetat e ilustruara dhe zbavitëse shpeshherë,me informata të tilla senzacionale,me fotografi dhe ilustrime të rasteve kriminale,sidomos me paraqitjen e përshkrimeve në detaje të rasteve,ngjarjeve,biografive të personaliteteve të ndryshme,sidomos atyre problematike,nga bota e filmit,nga bota e pop dhe rok muzikës,te një kategori e të fëmijëve nxisin dhe shtytin veprimtari kriminale.”⁸²

⁸⁰ Ismail Zejneli“Delikuenca e të miturve”Tetovë/Prishtinë,2018,fq138

⁸¹ Ismail Zejneli “Delikuenca e të miturve”Tetovë/Prishtinë,2018,fq 136

⁸² Ragip Halili”Kriminologjia”Prishtinë,2016,fq 264

Prof.Dr.Ragip Halili thekson se,me gjithë rolin e madh të mjeteve të komunikimit masiv në edukimin e të fëmijëve,paraqitja e shkrimeve,emisioneve,filmave dhe përmbajtjeve tjera të cilat kanë vlera të dyshimta morale,kontribojnë dukshëm në nxitjen e sjelljeve delikuede dhe kriminale.

Masmediat duhet ta dijnë rolin dhe përgjegjësinë e tyre të gjërë shoqërore,poashtu edhe ndikimin e tyre,në komunikimet lidhur me keqpërdorimin e drogës dhe të alkoolit nga ana e të rinjëve.Ata duhet të shfrytëzojnë fuqinë e tyre për parandalimin e keqpërdorimit të drogës duke i çuar më tej mesazhet e qëndrueshme përmes një mënyre të balansuar.⁸³

Televizioni me programet e veta shikohet edhe nga të fëmijëit,duke iu ofruar atyre ngjarje të ndryshme qofshin ato aktuale,sportive,filma të ndryshëm me përmbajtje ku prezentohet dhuna,programe ku flitet për prostitucionin,drogën e kështu me rradhë.

Ajo që na iriton është se shumica e medimeve përqëndrohen dhe garojnë në mes tyre me materialin propagandues të linjave të nxehta.Dallimi në mes vendeve të zhvilluara dhe këtu te ne është se publikimet e linjave të nxehta erotike,të fëmijëit në Republikën e Maqedonisë së Veriut mund t’i shikojnë në çdo kohë,kurse në vendet e zhvilluara,programet e linjave të nxehta janë të shtrenjta dhe më vështirë bien në sytë e të fëmijëve.⁸⁴

3.9 Roli i fesë dhe devijanca e të fëmijëve

Feja si formë e vetëdijes shoqërore në një farë mënyre ka ndikim të madh në qëndrimet dhe sjelljet si të individëve ashtu edhe të grupeve të ndryshme shoqërore. Në të gjitha religjionet botërore dhe librat e tyre të shenjta ka parime etiko-fetare, të cilat kërkojnë nga besimtarët që mos të kryejnë vepra dhe sjellje antinjerëzore dhe asociale të cilat i dëmtojnë proceset shoqërore. Shpeshherë këto parime fetare kanë shërbyer si orientim në sjelljet dhe veprimet njerëzore. Të gjitha këto parime fetare, të cilat në vetvete janë normave shoqërore, kanë luajtur rol të madh në përcaktimin e marrëdhënieve ekonomike, politike, familjare etj.Mund të

⁸³ Ismail Zejneli “Delikuenca e të miturve”Tetovë/Prishtinë,2018,fq 133

⁸⁴ Ismail Zejneli “Delikuenca e të miturve”Tetovë/Prishtinë,2018,fq 133

thuhet se rëndësia e religjionit në kushtet e tanishme është mjaft e madhe si në aspektin individual ashtu edhe në atë shoqëror. Megjithatë ndikimi i fesë në grupmosha të ndryshme, është i ndryshëm. Përgjithësisht në sjelljet e të rinjve shumë pak demonstrohet edukata fetare. Mungesa e vlerave fetare në procesin e socializimit të të rinjve krijon kushte që të rinjtë të merren me aktivitete devijante dhe të bëhen persona delikuentë dhe të pa përshtatshëm si për familjen, mjedisin ku jetojnë dhe shoqërinë në tërësi.⁸⁵

KAPITULLI IV

4 QASJE KRAHASIMORE NDAJ DREJTËSISË PENALE PËR FËMIJË TË DISA VENDEVE TË RAJONIT

4.1. Drejtësia penale për fëmijë në Republikën e Kosovës

Në legjislacionin penal të Kosovës trajtimin e fëmijëve të cilët bien në konflikt me ligjin u është kushtuar kujdes i veçantë, me ç'rast është miratuar Kodi i drejtësisë për të fëmijë në vitin 2010, dispozitat e të cilit rregullojnë të gjitha çështjet e drejtësisë për të fëmijë. Kodi rregullon të gjitha çështjet që lidhen me të fëmijët si kryerës të veprave penale, fëmijës dhe të fëmijët si pjesëmarrës në procedurë e cila bazohet në respektimin e të drejtave dhe lirive themelore të njeriut, duke marrë parasysh interesat më të mira të të fëmijëve, duke marrë parasysh pjekurinë e tyre, nivelin e zhvillimit, aftësive dhe veçorive personale, si dhe peshën e veprës, me qëllim të rehabilitimi dhe riintegrimi i të tyre shoqëror⁸⁶

- Sistemi i drejtësisë për të fëmijë synon mirëqenien e të fëmijët dhe siguron që çdo reagim ndaj kryerësve të fëmijë të jetë gjithmonë në proporcion me rrethanat e kryerësit dhe veprës penale;

⁸⁵ Miranda Gashi-Aspekti Sociologjik i delikuencës së të fëmijëve në Kosovë në periudhën kohore 2005-2010, Tiranë, 2017, fq.95

⁸⁶ Doc.Dr.Blerta Ahmed Arifi "Delikuenca e të miturve"(Ligjërata të autorizuara)Tetovë, 2019

- Kryerësve të fëmijë u shqiptohen masat e diversitetit dhe masat edukative, sipas nevojës.
- Privimi nga liria shqiptohet vetëm si mjet i fundit dhe do të kufizohet në afatin më të shkurtër të mundshëm. Gjate kohës se privimit nga liria, i shqiptuar si dënim, kryesit të fëmijë i ofrohet edukim, ndihmë psikologjike, sipas nevojës, edhe ndihmë mjekësore, për ta lehtësuar rehabilitimin e tij.
- Fëmijës që merr pjesë në procedurë penale i ofrohet mundësia që të shprehet lirisht.
- Ç’do i fëmijë i privuar nga liria trajtohet me humanizëm për hir të dinjitetit të personalitetit të tij njerëzor, dhe me atë rast merren parasysh nevojat personale të moshës së tij. Në veçanti, ç’do i fëmijë i privuar nga liria ndahet nga madhorët, përpos nëse konsiderohet se është në interes të fëmijëit të mos ndahet, dhe gëzojnë të drejtën e mbajtjes së kontakteve me familjen e tij përmes korrespondencave dhe vizitave, përveç rrethanave të jashtëzakonshme të përcaktuara me ligj.
- Ç’do i fëmijë i privuar lirie ka të drejtë në ndihmë të menjëhershme ligjore dhe ndihmë tjetër adekuate, si dhe të drejtën për të kundërshtuar ligjshmërinë e privimit të tij nga liria pranë një gjykate të pavarur dhe të paanshme, si dhe në procedurë të menjëhershme.
- Për t’iu shmangur lëndimit për shkak të publicitetit të tepruar ose etiketimeve, e drejta e fëmijës për privatësi respektohet në të gjitha fazat. Në parim, nuk publikohet asnjë informacion që shpie në identifikimin e kryerësit të fëmijë.

Masat që mund të shqiptohen ndaj të fëmijëve janë:

1. Masat e diversitetit dhe masat edukative;
2. Dënimet që mund të shqiptohen ndaj të fëmijëve janë: Gjoka, Urdhri për punë në dobi të përgjithshme dhe Burgimi për të fëmijë;
3. Dënimi nuk mund t’i shqiptohet të fëmijëit i cili ka qene nën moshën gjashtëmbëdhjetë (16) vjet në kohën e kryerjes se veprës penale;

4. Kohëzgjatja e çfarëdo mase apo dënimi të shqiptuar duhet të përcaktohet me vendim të gjykatës në pajtim me këtë Kod.

5. Kur gjykata cakton dënimin me burgim për të fëmijë deri në dy (2) vjet ose masën e dërgimit në institucionin edukativ apo edukativo-korrektues deri në dy (2) vjet, mund të shqiptojë dënimin me kusht në pajtim me Kodin Penal të Kosovës.⁸⁷

4.2 Drejtësia penale për fëmijë e Republikës së Shqipërisë

Kodi i Drejtësisë Penale për të Fëmijë përmban dispozita të natyrës materiale dhe procedurale, si: Përgjegjësia penale e të fëmijëve; Rregulla procedurale lidhur me hetimin, ndjekjen penale, procesin gjyqësor, ekzekutimin e vendimit me dënim penal, rehabilitimin ose të ç'do mase tjetër që përfshin një të fëmijë në konflikt me ligjin, si dhe një të fëmijë viktimë dhe/ose dëshmitar të veprës penale. Ky Kod përmban poashtu dispozita që ndërlidhen me të rinjtë nga grupmosha 18 deri në 21 vjeç.

Qëllimi i Kodit Penal për të fëmijë i Republikës së Shqipërisë është : Garantimi i një kornize ligjore mbi drejtësinë penale për të fëmijë që është në përputhje me Kushtetutën, Konventën e OKB-së për te drejtat e fëmijës dhe standardet dhe normat e tjera ndërkombëtare që kanë për qëllim mbrojtjen e të fëmijëit dhe mbrojtjen efektive të interesit më të lartë të të fëmijëit; Të promovojë riintegrimin e të fëmijëit në konflikt me ligjin penal dhe që i fëmijëi të luajë në shoqëri një rol sa më të dobishëm; Të garantojë rishoqërizimin dhe rehabilitimin e të fëmijëit që ka kryer vepër penale; Të mbrojë të drejtat e të fëmijëit si dëshmitar ose viktimë e veprës penale; Të parandalojë riviktimizimin dhe viktimizimin e dytë të të fëmijëit; Të parandalojë recidivizmin e të fëmijëve; Të mbrojë parimet e rendit publik në procesin e administrimit të

⁸⁷ Doc.Dr.Blerta Ahmedi Arifi "Delikuenca e të miturve"(Ligjërata të autorizuara)Tetovë, 2019

drejtësisë penale të të fëmijëit; Të garantojë masa edukative dhe parandaluese për të fëmijëin kryes të veprave penale dhe sigurimin e mekanizmave mbikëqyrës për zbatimin e tyre.⁸⁸

1. I fëmijëi në konflikt me ligjin gëzon të drejtat e parashikuara në Kodin e Procedurës Penale si dhe të drejtat e posaçme të parashikuara me Kodin e Drejtësisë për të fëmijë;

2. I fëmijëi ka të drejtë për mbrojtje dhe procedura të veçanta në të gjitha fazat e procesit të drejtësisë penale për të fëmijë.

3. Në ç'do fazë të procedimit penal, i fëmijëi gëzon të drejtat e mëposhtme: a) të drejtën për ndihmë ligjore dhe psikologjike ose ç'do ndihmë tjetër të duhur për përgatitjen dhe paraqitjen e mbrojtjes së tij; b) Të drejtën të informohet menjëherë në formën që i përgjigjet zhvillimit individual të tij; c) Të drejtën për një përkthyes falas/interpretues, në qoftë se nuk e kupton, nuk e flet gjuhën që përdoret ose përdor gjuhën e shenjave; ç) Të drejtën që të ketë prindin të pranishëm dhe/ose të drejtën të shoqërohet nga një person i besuar; d) Të drejtën të mos detyrohet të dëshmojë ose të pranojë fajësinë; dh) Të drejtën që, në kushte të barabarta, të pyesë dëshmitarët e akuzës dhe të sigurojë paraqitjen dhe marrjen në pyetje të dëshmitarëve të mbrojtjes së tij; e) Të drejtën për ndihmë nga shërbimi konsullor; ë) Të drejtën për ankim, në ç'do fazë të procedimit penal apo gjatë ekzekutimit të vendimit penal.

Dënimet ndahen në dënime jo me burgim dhe dënimi me burgim.

Në dënimet jo me burgim bëjnë pjesë (n.95):

- Kufizimi i lirisë;
- Qëndrimi në shtëpi;
- Gjoba;
- Kryerja e një pune me interes publik;
- Ndalimi për kryerjen e një veprimtarie;
- Përmbushja e detyrimeve të caktuara.

⁸⁸Doc.Dr.Blerta Ahmedi Arifi"Delikuenca e të miturve" Tetovë,2019,fq139

Kodi poashtu parasheh edhe një klasifikim tjetër të dënimeve nga ai i lartëpërmenduri dhe atë në: Dënime kryesore dhe plotësuese;

Dënime kryesore:

a) Burgimi; b) Kufizimi i lirisë; c) Gjoba.

Dënime plotësuese: a) Ndalimi për kryerjen e një veprimtarie; b) Kryerja e një pune me interes publik; c) Përbushja e detyrimeve të caktuara; ç) Qëndrimi në shtëpi. Ndaj të fëmijëit mund të shqiptohet vetëm një dënim kryesor. Dënimi kryesor mund të shqiptohet së bashku me jo më shumë se një dënim plotësues. Bashkë me dënimin mund të jepen një ose disa masa të parashikuara nga kreu VII i Kodit për drejtësinë e të fëmijëve (n.96).⁸⁹

PËRFUNDIME

Krimi si fenomen shoqëror dhe individual dhe shkaqet e tij, kanë qenë përherë objekt interesimi, që nga paraqitja e shoqërisë njerëzore. Interesimi i opinionit për krimin ka qenë permanent, ngase të gjitha shoqëritë njerëzore janë kacafytur me këtë dukuri të rrezikshme dhe përherë kanë bërë përpjekje ta pengojnë. Me të drejtë, disa autorë konstatojnë se historia e civilizimit është në të njejtën kohë edhe histori e krimit, sepse historia njerëzore ka kaluar nëpër ngjarje e kohëra të përcjella me dhunë e krime të llojllojshme.⁹⁰

Nëse sot është e pakontestueshme se krimi është problem themelor i shoqërisë moderne dhe cënim më i rëndë i kualitetit të jetës së njeriut, është e pakontestueshme se në fenomenologjinë e tij, delikuenca e të fëmijëve e ka kuptim të shkallës së parë.

Nocioni i parandalimit përmbanë në vete të gjitha masat e ndërmarra në mënyrë të planifikuar, të paramenduar dhe të organizuar me të cilat do të bëhen përpjekje të menjanohen ose së paku të zvogëlohen shkaqet e drejtpërdrejta dhe të tërthorta të sjelljeve të dënueshme (Horvatiq, Cvitanoviq, 1999). Qëllimi i parandalimit të kriminalitetit është pengimi i një vargu të tërë të veprimeve të ndryshme kriminale siç janë: deliktet pasurore, deliktet lidhur me

⁸⁹ Doc. Dr. Blerta Ahmedi Arifi "Delikuenca e të miturve" Tetovë, 2019, fq. 139

⁹⁰ Ragip Halili "Kriminologjia" Prishtinë, 2016, fq. 10

drogën, deliktet e dhunës pastaj, sot për opinionin delikti interesant dhe shumë i shfrytëzuar nga ana mediale i kriminalitetit të organizuar.⁹¹

Mos rregullimi i drejtë i pozitës së të fëmijëve në legjislacionin penal dhe moszbatimi i drejtë i normave në fushën penale, përveç që nuk sjell rezultate të duhura në luftimin e delikuencës së të fëmijëve, mund të ndikojë edhe si faktorë i shfaqjes së delikuencës së të fëmijëve-veçmas të recidivizmit të sjelljeve delikuede të fëmijëve.⁹²

Në Republikën e Maqedonisë së Veriut është punuar mjaftë në sferën e parandalimit të kriminalitetit të fëmijëve.

Kjo dëshmohej me vetë miratimin dhe zbatimin e Strategjisë Nacionale për parandalim të delikuencës së fëmijëve (2010-2020). Kjo strategji si dokument i parë me karakter preventiv në Republikën e Maqedonisë së Veriut ka kontribuar në arritjen e shumë rezultateve pozitive në aspekt të luftimit dhe pengimit të fenomenit të delikuencës së fëmijëve. Bashkëpunimi i institucioneve shtetërore kompetente dhe shoqatave civile në drejtim të parandalimit të delikuencës së fëmijëve ka ndikuar në ulje të numrit të rasteve të paraqitura penale të fëmijëve në konflikt me ligjin si dhe atyre në rrezik.

Strategjia fokusohet në tri fusha të parandalimit, atë primare, sekondare dhe terciere të delikuencës së fëmijëve. Në këtë drejtim veprimi i organeve shtetërore kompetente fokusohet veçanërisht tek të gjithë fëmijët, të cilët nuk i përkasin asnjërës nga dy kategoritë e theksuara në Ligjin për drejtësinë për fëmijë të Republikën së Maqedonisë së Veriut, atyre “në rrezik” ose “në konflikt me ligjin! Pra, qëllimi i ndërmarrjes së veprimeve me karakter preventive në këtë pjesë të Strategjisë, është që të forcohet bashkëpunimi fëmijë-prind-shkollë me qëllim të pengimit të fëmijëve për të rrënë në kontakt me ligjin (preventiva primare). Fokus i më i madh i Strategjisë është tek kategoria e fëmijëve në rrezik, më të rinjë se 14 vjet (7-14 vjet) si dhe atyre nga mosha 14-18 vjeçare (preventiva sekondare) të cilët bëjnë pjesë në kategori të rrezikuara të shoqërisë dhe të cilët mundën shumë lehtë të bien në konflikt me ligjin 0 fëmijë të përfshirë në lypësi, endje, të lënë pas dore, me të meta psiko-fizike, të cilët nuk e vijnë rregullisht

⁹¹ Ismail Zejneli “Delikuenca e të miturve” Tetovë/Prishtinë, 2018, fq.171

⁹² Vesel.L, Ismet.E, Vasilika.H “Politika e luftimit të kriminalitetit”, Prishtinë, 2012, fq.223

sistemin edukato-arsimor etj.; Poashtu rëndësi të veçantë i jep veprimit me karakter preventiv me fëmijët të cilët tani më kanë rrënë në kontakt- konflikt me ligjin dhe kanë kryer veprim të kundërligjshëm, që të arrihet efekti i prevencionit special tek ata, me qëllim që në të ardhmen të mos e përsërisin veprën penale të njëjtë ose të ndryshme (preventiva terciere).

Rezultatet e veprimit të organeve kompetente të cilat janë të autorizuar të bashkëpunojnë në sferën e parandalimit të delikucencës së fëmijëve janë dëshmuar në të dhënat zyrtare shtetërore të vendit, të publikuara nga Enti Shtetëror Statistikor i Republikës së Maqedonisë së Veriut nga të cilat mund të konkludohet se nga viti në vit, kriminaliteti i fëmijëve shkon në tendencë të rrënies, pra, kemi numër të theksuar të zvogëluar të fëmijëve të paraqitur penalisht për kryerje të veprave penale.

LITERATURA E SHFRYTËZUAR

- Ismail Zejneli –**Delikuenca e të fëmijëve**,Tetovë/Prishtinë,2018
- Blerta Ahmedi Arifi – **Delikuenca e të fëmijëve (Ligjërata të autorizuar)**,Tetovë,2019
- Vesel Latifi,Ismet Elezi,Vasilika Hysi – **Politika e luftimit të kriminalitetit**,Prishtinë, 2012
- Ragip Halili – **Kriminologjia**, Prishtinë, 2016
- Vasilika Hysi – **Kriminologjia**,Tiranë, 2015
- Golomeova, E.- **Превенција на малолетничка деликвенција, анализа на законската регулатива и пракса**,Shtip: Faculty of Laë, University "Goce Delcev", 2013
- Elmedin MURATBEGOVIQ-**Parandalimi i kriminalitetit** ,Sarajevë / Prishtinë, prill 2007
- Kambovski, V. -**E DREJTA PENALE Pjesa e përgjithshme**, Shkup: Furkan ISM. 2007
- Kambovski, V.- **Maloletnicka pravda**, Shkup, 2008
- Shishani, F. -**Roli i policisë në parandalimin e kriminalitetit**, Prishtinë,2006
- Vesel Latifi– **Kriminalistika**,Prishtinë: Fakulteti juridik i Prishtinës,2010
- Miranda Gashi-**Aspekti Sociologjik i delikucencës së të fëmijëve në Kosovë në periudhën kohore 2005-2010**,Tiranë,2017
- **Strategjia Nacionale për parandalimin e kriminalitetit të fëmijëve(2010-2020)**.Shkup:Këshilli shtetëror për parandalim të delikucencës së të fëmijëve

- Kodi penal i Republikës së Maqedonisë së Veriut “Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë së Veriut” nr: **37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014.**
- Ligji për drejtësinë e të fëmijëve i Republikës së Maqedonisë së Veriut(2007). ("Gazeta Zyrtare e Republikës së Maqedonisë së Veriut" nr. **87/2007, 103/2008, 161/2008 dhe 145/10.**
- Ligji për drejtësinë e fëmijëve i Republikës së Maqedonisë së Veriut(2013). **“Gazeta zyrtare e Republikës së Maqedonisë.” nr. 148 /2013.**
- Kodi i Drejtësisë Penale për të Fëmijë i Kosovës. **(2010). Gazeta Zyrtare e Republikës së Kosovës/Prishtinë:Viti V/Nr.78/20 Gusht 2010 KODI nr.03/L-193 .**
- Kodi i Drejtësisë Penale për të Fëmijë i Shqipërisë. **(2017). Botim i Qendrës së Botimeve Zyrtare. Fletorja Zyrtare e Republikës së Shqipërisë nr.92 Ligji 37/2017, 30.03.2017 , 5210-5250.**
- Ligji mbi familjen i Republikës së Maqedonisë së Veriut, **“Gazeta Zyrtare e R.M.”. nr. 80/1992, (Tekst i spastruar) “G.Z. e R.M.” nr. 153/2014, 104/2015, 150/2015.**

➤ **Publikime në sajte**

<https://aab-edu.net/uploads/docs/librat/PARANDALIMI%20I%20KRIMINALITETIT-%20Elmedin%20MURATBEGOVIQ.pdf>

<https://sq.ëikipedia.org/ëiki/Delikuenca>

<http://ëëë.dpbsh.gov.al/skedaret/1450093768-Faktoret%20e%20kriminalitetit%20tek%20te%20fëmijët-studim.pdf>

<https://library.seeu.edu.mk/>

